

Dr. G. Minderhoud

Ontwikkeling en betekenis der
landbouwindustrie in Groningen.

Zuivelfabriek Ezinge

'heruitgave' van twee hoofdstukken uit het
proefschrift uit 1925 van Dr. G. Minderhoud

Hoofdstuk IV Zuivelbereiding

Hoofdstuk V De Organisatie der Coöperatieve fabrieken

Ontwikkeling en betekenis der landbouwindustrie in Groningen.

Dr. G. Minderhoudⁱ Proefschrift, promotie 14 februari
1925 / blz. 203 t/m 275

HOOFDSTUK IV.

[203]ⁱⁱ

Zuivelbereiding.

De toestand in het laatst der vorige eeuw.

Reeds meer dan 100 jaren is de provincie Groningen in hoofdzaak een akkerbouwgebied. De veehouderij is van veel minder betekenis, en diens gevolg is ook de zuivelbereiding van onderschikt belang, als men de provincie in haar geheel beschouwt.

De zuivelindustrie in deze provincie heeft weinig of niets specifiek Groningsch en, vergeleken met de zuivelbereiding in ons geheele land, neemt zij slechts een zeer bescheiden plaats in.

(PROF.) (DR.) G. MINDERHOUD (l.i.)
Wvd. Secretaris G.L. 1914-1915
Secretaris G.M.L. 1918-1927

Toch dient ook aan dit onderdeel aandacht te worden geschonken, omdat de ontwikkeling der zuivelindustrie in vele deelen der provincie een vrij sterke wijziging van het landbouwbedrijf heeft teweeg gebracht en in die deelen der provincie, waar het grasland overheerscht, is geworden tot een tak van nijverheid, welks resultaten voor de bedrijfsuitkomsten der boerderijen van overwegende betekenis zijn. Bovendien is op het gebied der zuivelbereiding het eerst de coöperatieve verwerking toegepast, al geschiedde dat dan ook niet aanstonds door naar de wet van 1876 geconstitueerde vereenigingen. Een halve eeuw geleden wás de betekenis der zuivelbereiding in Groningen nog zeer gering.

Uit den aard der zaak werd ook toen reeds in de *weidestrecken* veel vee gehouden, doch de veehouderij had daar toen in de eerste plaats tot doel vetweiderij. Gefokt werd daar vooral om jongvee te verkrijgen voor de aanvulling van eigen veestapel en voor verkoop naar elders. Melkwinning kwam pas in de tweede of derde plaats. Het melkvee werd, reeds op 3 of 4-jarigen leeftijd van de hand gedaan.

In de *akkerbouwstrecken* werd een halve eeuw geleden, met uitzondering van de jonge Dollardpolders, ook vrij veel vee gehouden. Doch hier was de veehouderij niet doel, maar middel, n.l. ter verkrijging van stalmest, dien men voor de vruchtbaarheid van den grond niet kon missen.

Het vee, dat men in het Noorden der provincie hield, was [204] dus geen zuiver melkvee, doch vee, dat geschikt was, om vetgemest te worden, hetzij door het in den zomer te weiden, hetzij door het des winters op stal met krachtvoeder te voederen.

De melkwinning stond niet op den voorgrond en een groot deel der melk, die men won, werd in eigen bedrijf aangewend voor den opfok van het jongvee en voor gebruik door

ⁱ Dr. Ir G. Minderhoud 1889 – 1959 Was o.a. Rijkslandbouwleraar in Groningen. Van 1918 – 1927 Secretaris GML. Van 1927 – 1959 Hoogleraar Landhuishoudkunde te Wageningen

ⁱⁱ Oorspronkelijke blz. nummering

de talrijke mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten, die men geheel of gedeeltelijk „op den kost" had.

De melkkoeien werden voorts als regel op 4-jarigen leeftijd, sterk gevoed, als z.g. „Hollandsche koeien" naar elders verkocht. Deze groote uitvoer van vee vereischte het opfokken van een groot aantal kalveren. Dat er onder die omstandigheden niet veel zuivelproducten konden worden verkocht, is duidelijk. Bovendien werd aan de zuivelbereiding onvoldoende zorg besteed, waardoor de boter een te geringen prijs opbracht.

Ditzelfde was ook het geval op de *kleigronden van het Oosten der provincie*. Maar, behalve op de zeer vruchtbare jonge Dollardpolders, werd daar voor de verkrijging van stalmest toch meer melkvee gehouden.

Geertsemaⁱ geeft aan, dat daar op boerderijen van 40 à 50 bunders in 1868 20 à 30 stuks rundvee werden gehouden, waarvan 6-8 melkkoeien, waardoor het in den zomer noodig was, alle werkdagen te karnen.

De te geringe geldelijke opbrengst der boter (kaas werd slechts sporadisch gemaakt), bracht het Genootschap van Nijverheid er toe in 1871 aan zijn afdeelingen de vraag voor te leggen, of het mogelijk en wenschelijk was in deze provincie *kaasfabrieken* op te richten.

Uit de in de Handelingen 1871/'72 opgenomen rapporten blijkt, dat de melk hier 20% minder waarde had dan in Friesland, waar een veel grooter deel der melk tot boter werd verwerkt en waar dit product van veel betere kwaliteit was.

In de streken, waar betrekkelijk weinig vee werd gehouden en waar de melk nog voor een groot deel in eigen bedrijf werd gebruikt, werd wegens de aan het transport verbonden moeilijkheden fabriekmatige verwerking bezwaarlijk geacht. Anders [205] stond echter de zaak in die streken, waar meer melkvee werd gehouden.

Voorlichting werd evenwel wenschelijk geacht en daarom plaatste het Hoofdbestuur in een drietal bladen de volgende advertentie:

„Iemand, genegen tot het oprichten van een kaasfabriek in de prov. Groningen, en die in een of ander opzicht ondersteuning verlangt tot het doen van onderzoek naar de wijze van inrichting van zoodanige fabrieken in andere gedeelten van ons vaderland of het buitenland, wordt verzocht zich aan te melden bij den secretaris".ⁱⁱ

Twee aanbiedingen kwamen in, doch konden niet in aanmerking komen.

In de jaren na 1870 werd in Groningen de veehouderij ingekrompen als oorzaak van:

- a. de hooge graanprijzen, en
- b. de hooge prijzen, die de cartonfabrieken voor stroo betaalden.

We hebben reeds gezien, hoe het Genootschap van Nijverheid tengevolge daarvan met de mogelijkheid van *roofbouw* rekening hield (zie pag. [105]).

Na de intreding van de daling in de korenprijzen, gevolg van groote aanvoeren uit Amerika, werd aan de veeteelt en zuivelbereiding weer meer aandacht geschonken.

ⁱ C. J. Geertsema, Beschrijving van den Landb. in Oldambt, Westerwolde en Fivelgo, pag. 39.

ⁱⁱ Handelingen 1872/'73, pag. 7.

J. Rinkes Borger besprak in den Almanak v. d. Landbouw in 1879 den toestand van veehouderij en zuivelbereiding ⁱ, die verre van rooskleurig was. Hij gaf aan, hoe, door meer in de melkrichting te fokken, de veehouderij een goede toekomst tegemoet kon gaan en hoe het rundvee, in plaats van te worden beschouwd als een lastpost, dien men alleen om den mest duldde, kon worden een der belangrijkste bronnen van inkomsten. Doch dan diende ook de boterbereiding te worden verbeterd, om een goede kwaliteit boter te verkrijgen. Daarvoor achtte hij noodig, *dat de bereiding van de boerderijen werd overgebracht naar daarvoor ingerichte fabrieken.*

Hij releveerde de groote gebreken, die aan de bereiding van en den handel in boter in de prov. Groningen kleefden, waardoor de naam van het product zoo slecht was geworden, dat [206] de prijs ver beneden dien van de Deensche boter bleef. Net radicale middel, om den toestand te verbeteren, zoo schreef hij, *ligt in vereeniging.*

Ook het Genootschap van Nijverheid zond in 1879 een vraagpunt aan zijn afdeelingen, handelende over de lage zuivelprijzen en over de oorzaken daarvan. In de antwoorden ⁱⁱ wordt door enkele afdeelingen de oprichting van boter- en kaasfabrieken eveneens aanbevolen.

In Amerika bestonden toen volgens *Jb. Boeke* ⁱⁱⁱ reeds duizenden, in Frankrijk, Zwitserland, Denemarken, Zweden, Finland en Noord-Duitschland honderden van dergelijke inrichtingen, die beste resultaten opleverden.

In 1884/'85 stelde het Genootschap van Nijverheid zijn afdeelingen de positieve vraag; *Hebben fabrieken voor de bereiding van zuivelproducten in deze provincie een toekomst? Zoo ja, kan het Genootschap' iets doen om het oprichten daarvan te bevorderen ?*

Deze vraag werd ongetwijfeld gesteld naar aanleiding van het feit, dat in **1884 de eerste zuivelfabriek te Winschoten** was opgericht.

Vergelijkt men de uitgebrachte rapporten met die, welke in 1879/'80 waren uitgebracht, dan blijkt, dat de wenschelijkheid reeds door een bredere groep werd ingezien, al waren er nog steeds veel ongelooovigen, zooals uit onderstaande aanhalingen moge blijken.

De Afd. Appingedam rapporteerde o. a.

„Het eerste feit dan, dat uwe commissie bij de beantwoording van dat vraagpunt heeft te constateeren, is, voor onzen landbouw, van weinig eervollen aard; wij bedoelen nl., dat er in Groningerland veel te min van eene melkkoe wordt gemaakt.

Wanneer wij nagaan, dat onze melkkoeien 's morgens vóór 4 uur, dat is voor 't begin der eigenlijke boerenwerkzaamheden, in der haast en meestal op eene slechte, dikwijls ruwe wijze worden uitgemolken, of half uitgemolken door onze boerenjongens en 's namiddags weer door ander personeel; dat aldus de verkreegen melk soms langeren tijd moet worden opgegaard om verwerkt te kunnen worden; dat de ijverige boerin voor dag en dauw opstaat en de minder ijverige de meiden laat begaan om zonder kennis en zonder oordeel en zonder de noodige gereedschappen en inrichtingen die melk, die juist van dat alles voor de verwerking zoveel vereischt, in boter en karnemelk te scheiden met behulp van een paard, dat de boer geen tijd gunt om zijn taak behoorlijk te volbrengen; dat 40 kilo's van de aldus na oneindig veel geharrewar verkregen boter eindelijk aan de Groninger waag de som van f. 30,-- kan opbrengen, om daarna een verderen

ⁱ Pag. 28 ev.

ⁱⁱ Handelingen 1879/'80 pag. 92 e.v.

ⁱⁱⁱ Almanak v.d. Landbouw, 1879, pag. 23.

graad van verknoeiing te [207] ondergaan door met nog gemeenere Westfaalsche boter vermengd te worden, welke zoo de Groninger boter een naam bezorgt, te leelijk om nog een greintje van het idee over te houden, dat het heerlijke melkproduct, dat terecht het smakelijkste vet der aarde wordt genoemd, anders aan zich pleegt te verbinden, dan meenen wij niet te overdrijven, wanneer wij constateeren, dat de boterbereiding, althans voor verreweg het grootste deel onzer provincie, een ellendige tak is van het boerenbedrijf.

„Volgens onze bescheiden meening is de veehouderij voor verreweg het grootste deel onzer provincie nog steeds, niettegenstaande alles wat men er ook van moge zeggen. een noodzakelijk kwaad, en de reden waarom hier zooveel vee wordt gehouden, ligt geenszins in de omstandigheid, dat de veehouderij op zich zelf voldoende winsten afwerpt, maar in de eerste plaats daarin, dat ons land mest behoeft en vervolgens in de omstandigheid, dat we niet buiten wisselbouw met klaver kunnen, welke klaver niet anders is te gebruiken dan als weide of als voeder voor den stal of bak in de allernaaste omgeving van de plaats, waar het gegroeid is. Bovendien hebben de boeren in Groningen het volk voor een groot deel op den kost en is daarvoor spek en boter noodig, welke beide producten weer uit de boerderij verkregen kunnen worden door eenig melkvee te houden, dat tegelijk kan dienen voor de fokkerij, de boterproducten en de varkensmestrij. Zoo grijpt het een in het ander en wordt het ensemble aanbevelenswaardig, zonder dat iedere tak op zich zelf nu juist zoo bijzonder winstgevend kan genoemd worden.

„Het ligt dus voor de hand, dat de Groninger boer in 't algemeen onder de tegenwoordig bestaande verhoudingen zijn aantal melkbeesten, tot de melkschappen inkluis, zal beperken tot het hoofdnoodige en de geheele melkproductie is gaan beschouwen als bijzaak. Was het voor ons mogelijk om uit een liter melk in plaats van 2.5 cts., 4 of 5 cts. te maken, gaarne zouden we alle middelen in 't werk stellen daartoe te geraken, dat is klaar. Wij voor ons zijn echter overtuigd, dat wij met ons weinige melk weinig meer kunnen uitvechten dan we doen,“

De overtuiging, dat men in de richting van fabriekmatige zuivelbereiding moest, won niettemin gestadig terrein en weldra verrezen op verscheidene plaatsen zuivelfabriekjes. Voor vele streken gold de schildering, die de afdeling Appingedam blijkens het hierboven geciteerde gaf in 1884/'85 al niet meer. De resumé-commissie concludeerde tenminste uit de rapporten.ⁱ

„Zooals uit het bovenstaande duidelijk blijkt, is Uw commissie met de groote meerderheid der afd. van oordeel, dat zuivelfabrieken voor onze prov. wel degelijk een toekomst hebbenⁱⁱ. Wat het eerste gedeelte van het vraagpunt betreft, zouden wij het hierbij dus kunnen laten, ware het niet, dat wij nog gaarne een paar opmerkingen zouden willen maken, die wel niet direct in het vraagpunt liggen opgesloten, maar er toch zeer na mee in verband staan.

„In de eerste plaats dan, wenschen wij te wijzen op het groote belang, 't welk [208] er in is gelegen, dat de leveranciers der melk tevens aandeelhouders zijn in de fabriek. Het produceeren toch van te soort zuivelproducten ligt niet alleen aan de behandeling, die de melk in de fabriek ondergaat, maar voor een groot deel ook reeds aan hetgeen vroeger met de melk is gebeurd. Is de melkleverancier niet kraakzindelijk bij het melken en op de melkgereedschappen, en let hij niet reeds bij de voeding op alles wat de koeien

ⁱ Handelingen 1885/'86, pag. 113.

ⁱⁱ Cursiveering van mij. (G. M.).

wordt voorgelegd, dan is het voor de fabriek onmogelijk prima kwaliteiten te leveren. Is nu de melkleverancier tevens aandeelhouder in de fabriek, dan moet dit hem voortdurend aansporen zijn best te doen en op alles te letten. Dat dit laatste juist van het grootste belang is, is in onze prov. nog veel te weinig bekend.

„Geschikte plaatsen voor zuivelfabrieken zullen er in Groningen voorhands, zoolang er niet meer melkvee wordt gehouden, echter wel niet veel aan te wijzen zijn.”ⁱ

Ruim 3 jaar later was de toestand reeds weer aanmerkelijk veranderd, zooals uit de *Uitkomsten van het onderzoek van den Toestand van den Landbouw in Nederland*ⁱⁱ blijkt. Aan de beschrijving van eenige Groningsche gemeenten is het volgende ontleend:

Bellingwolde (hoofdst. XVIII, pag. 33).

„Pogingen om ook hier eene zuivelfabriek op aandeelen op te richten zijn verleden jaar mislukt. Er bestaat echter vooruitzicht, dat deze pogingen opnieuw zullen opgevat worden, omdat men van elders opgerichte fabrieken verneemt, dat zij voordeelig werken voor de ondernemer en de leveranciers en het voor het vrouwelijk personeel een heel gemak oplevert, wanneer zij dadelijk de versche melk aan de fabriek kunnen afleveren.”

Finsterwolde (hoofdst. XIX, pag. 14).

„Op gelijke wijze is voor eenige jaren te Winschoten eene zuivelfabriek tot stand gekomen. De melk wordt voor rekening van de onderneming, in opzettelijk voor dat doel vervaardigde blikken bussen van 10, 20, 30 à 40 liter inhoud, dagelijks bij de leveranciers, landbouwers en daglooners in de omliggende dorpen, per as afgehaald en met winstⁱⁱⁱ verwerkt tot boter, kaas, karnemelk en hui.”^{iv}

Zuivelfabriekje Adorp ca. 1900

ⁱ Cursiveering van mij. (G. M.).

ⁱⁱ Ingesteld door de Landbouwcommissie, benoemd bij K.B. van 18 Sept. 1886 No. 28.

ⁱⁱⁱ Cursiveering van mij. (G. M.).

^{iv} Hui = wei.

„Niet dan met angstvallige bedachtzaamheid doen de meeste landbouwers dikwijls afstand van aloude gebruiken en gewoonten en daarom is het opmerkelijk hoe spoedig deze zuivelfabrieken het burgerrecht hebben weten te verkrijgen. Meer en meer gaat men tot levering der melk over, hetzij gedeeltelijk, hetzij de geheele hoeveelheid, die gemolken wordt. In het laatste geval neemt men tegen matigen prijs de voor de huishouding en het bedrijf benodigde karnemelk terug, die te gelijk met de ledige melkbussen kosteloos aan huis wordt bezorgd. De fabriek in Winschoten verwerkte in 1888 ongeveer 1.135.000 liter melk, voor het meerendeel in de gemeenten Beerta en Finsterwolde gewonnen.”

„Voor deze melk betaalde de directie aan de leveranciers zuiver eene som [209] van ± f. 45.000,- of bijna 4 cent per liter. Ook in de naburige gemeenten Nieuweschans en Midwolda is men bezig dergelijke fabrieken op te richten.”

„Voor zoover de melk nog door de landbouwers zelf wordt verwerkt, geschiedt dit volgens de oude methode, namelijk door de volle melk verzuurd te karnen. De boter wordt meest aan gebruikers in de buurt verkocht. Op de wereldmarkt kan zulk een product bezwaarlijk meer mededingen.”

„De karnemelk wordt gebruikt om, met toevoeging van gerst- of roggemeel, varkens vet te mesten en als toegift bij den aanfok van kalveren, zoodra die van de melk ontwend worden.”

Aduard (Hoofdstuk XX, pag. 9).

„De zuivelbereiding heeft tot dusverre geheel op den ouden voet plaats gehad. Zonder kaasbereiding wordt de volle melk gekarnd en de karnemelk aan het jonge vee en de varkens gegeven. Ofschoon in deze methode niet veel verandering was te bespeuren, is hierin echter, en dus in het geheele landbouwbedrijf, eene groote ommekeer gekomen door het stichten, in 1888, eener coöperatieve stoomzuivelfabriek in het dorp Aduard.”

„Een groot deel van het werk, en wel het meest lastige en dikwijls ondankbaarste gedeelte, is daardoor aan de boerinnen uit de hand genomen; de daaraan te besteden tijd komt der huishouding ten goede, zoodat het oprichten van dergelijke fabrieken allicht niet zonder invloed op het getal vrouwelijke dienstboden is.”

„Aan de fabriek te Aduard wordt alleen boter gemaakt en de melk centrifugaal ontroomd. In den zomer van 1888 werd dagelijks de melk van 250 koeien verwerkt.”

„De landbouwers zijn over de opbrengst zeer tevreden. De boter wordt door tusschenkomst van een handelaar naar Engeland verzonden en de prijzen, door de aandeelhouders der fabriek in de laatste 3 maanden van 1888 voor hunne boter bedongen, waren gemiddeld tot f 8 per ¼ vat, of 40 kg, *hooger* dan de middenprijs der boter gedurende denzelfden tijd op de markt te Groningen, waar de boter van de landbouwers verkocht wordt. De bedoelde middenprijs wordt echter op *verre* na niet altijd door de landbouwers *bedongen*.”

„Een tweede coöperatieve zuivelfabriek is voor eenigen tijd in het Westerkwartier, te Grijpskerk, in werking gebracht, en reeds worden pogingen aangewend om er ook op andere plaatsen te stichten”.

Ten Boer (Hoofdstuk XXI, pag. 7).

„Ook ten opzichte van de zuivelbereiding is meer belangstelling merkbaar en wordt aan dit middel tot bestaan meer zorg gewijd. Als bewijs kan dienen, dat in het laatst van 1888 zich eene coöperatieve vereeniging heeft gevormd, die nu 25 leden telt, en voor

gemeenschappelijke rekening eene stoomzuivelfabriek heeft gesticht, aan welke fabriek de bereiding der boter geheel volgens de Deensche methode plaats heeft." ⁱ

Bierum (Hoofdstuk XXII, pag. 19).

„In de laatste jaren is hij de zuivelbereiding bij velen de aandacht gevallen op de fabriekmatige bereiding van boter en kaas en in vele gemeenten dezer provincie zijn dergelijke fabrieken opgericht, bijna uitsluitend bij wijze van coöperatie. Zoo zal er even buiten deze gemeente, in de gemeente *Delfzijl*, ook spoedig eene verrijzen. Hoofdzaak bij deze fabriek is boterbereiding.

[210]

Eenrum (Hoofdstuk XXIII, pag. 18).

„De verzending en verkoop van boter, o. a., door de boterfabriek te *Bafloo*, ondervinden allerlei bezwaren; het product komt daardoor soms in bedorven toestand te Londen aan en belemmert den handel".

Ontwikkeling in deze eeuw.

Men kan zeggen, dat in betrekkelijk weinige jaren in het laatst der vorige eeuw de zuivelbereiding zich heeft verplaatst van de boerderij naar de fabriek en dat deze overgang tot gevolg heeft gehad, dat aan de kwaliteit van het product meer zorg besteed kon worden en ook besteed werd.

Vooraf na de instelling van den hieronder nog te noemen Groninger Zuivelbond met zijn boterkeuringen is de boter zeer in kwaliteit vooruit gegaan. De betere prijzen, die de boeren voor hun melk kregen, werkten het houden van meer melkvee in de hand, waardoor de hoeveelheid melk, welke jaarlijks voor verwerking beschikbaar was, aanzienlijk is toegenomen.

Zoo werd in het eerste jaar van het bestaan van het Botercontrole-station Groningen ⁱⁱ (1904) door de gezamenlijke fabrieken (slechts enkele der kleinste waren toen nog niet aangesloten) 800.000 kg boter geproduceerd, terwijl de productie in 1923 3.225.940 kg bedroeg. Daarbij dient in aanmerking te worden genomen, dat in laatstgenoemd jaar bovendien vrij wat volle melk tot halfvette kaas en tot melkproducten werd verwerkt.

In het algemeen zijn de eerste fabriekjes gesticht door enkele vooruitstrevende boeren, die in hun streek de melkveehouderij wilden vooruit brengen, zonder dat zij beoogden door de stichting dezer fabrieken rechtstreeks winst te maken.

Voor coöperaties was de tijd toen nog niet rijp. Vrijwel alle boeren te bewegen zich financieel te interesseeren bij de nieuwe ondernemingen was nog onmogelijk. De meer vooruitzienden moesten alleen de zaak aanvatten. Naamlooze vennootschappen werden dus gesticht. Veelal werd het dividend, dat op de aandelen zou worden uitgekeerd, tot een zeer bescheiden bedrag gelimiteerd, omdat, behalve de melk van aandeelhouders, ook die van niet-aandeelhouders voor het bedrijf noodig was en deze laatsten alleen bereid waren te leveren, als zij verzekerd waren vrijwel dezelfde vruchten van de onderneming te plukken als de [211] aandeelhouders zelf.

Van de eerste fabriek (Winschoten) kon het meerendeel der aandelen zelfs niet onder de veehouders geplaatst worden. Inwoners van Winschoten moesten financieel medehelpen en deze deden dat, omdat de fabriek tevens zou werken als melkinrichting, waar-

ⁱ d.w.z. de melk werd ontroomd in een centrifuge; de room werd 24 uur bij lage temperatuur bewaard en dan in een Holsteinsche karn gekamd. (G. M.)

ⁱⁱ Zie Bijlage V - achter in - over G.M.L. bemoeienis met deze botercontrole (zuivelhistorienederland.nl)

door voldoende consumtiemelk van goede kwaliteit en bovendien boter tegen redelijken prijs beschikbaar zouden komen.

Deze fabriek kocht dan ook de melk tegen een vooraf vastgestelden prijs van de leveranciers, terwijl bij de andere fabrieken den leveranciers werd uitbetaald, wat de boter na aftrek van de exploitatiekosten en het te betalen dividend had opgebracht.

Alle fabrieken uit dien tijd zijn op zeer bescheiden schaal begonnen. In de kleistreken gebruikte men aanstonds stoom als drijfkracht. Een machine van ± 5 P. K. was voldoende voor het drijven van een fabriekje, dat per jaar $\frac{1}{2}$ - 1 mill. kg. melk moest verwerken. De stichtingskosten kwamen dan op f. 10 - 20.000.

Voor de zandstreken waren deze ondernemingen nog te groot. Daar begon men op de meeste plaatsen met *handkrachtfabriekjes*.

Behalve fabrieken, die zoogenaamd op coöperatieven grondslag werkten, waren er ook enkele meer winst-beoogende ondernemingen tusschen, die, hetzij door een groep van personen, of door één enkelen persoon werden gesticht en gedreven.

Vrijwel alle fabriekjes maakten uitsluitend boter. De ondermelk werd aan de boeren teruggezonden.

Enkele werden als zuivere kaasfabriek ingericht, terwijl een paar naast boter ook kaas konden produceeren. Vóór 1916 heeft de kaasproductie in Groningen evenwel weinig te beteekenen gehad.

Bij den aanvang dezer eeuw telde Groningen niet minder dan 50 zuivelfabriekjes, waarvan de helft door handkracht werd gedreven, terwijl slechts 8 fabrieken meer dan 1 mill. kg. melk per jaar verwerkten.

In technisch opzicht lieten deze bedrijfjes zeer veel te wenschen over. Het brengen van verbetering daarin was evenwel uiterst moeilijk. De hoeveelheid grondstof was meestal te gering om, zonder den prijs der melk te zeer te drukken, de rente en aflossing van de kosten van noodzakelijke verbeteringen te kunnen vinden. Speciaal aan goede *koelinrichtingen* werd overal sterke behoefte gevoeld.

Slechts voor enkele fabrieken waren de omstandigheden zoo [212] gunstig, dat zij door een degelijk en zuinig beheer geregeld meer melk naar de fabriek konden trekken en de daardoor noodig geworden uitbreidingen konden bekostigen zonder den schuldenlast der fabriek te zeer te doen stijgen.

Als voorbeeld van een dergelijke fabriek kan genoemd worden *die te Grijpskerk en tot op zekere hoogte ook die te Ezinge*.

Voor de andere streken was een dergelijke groei niet mogelijk. Daar moest, om verbetering te krijgen, gestreefd worden naar *combinatie van meerdere kleine bedrijfjes tot één flinke fabriek*.

Hierop zijn de pogingen van den Zuivelconsulent, die wegens het belang, dat de zuivelbereiding inmiddels had gekregen, in 1899 door de Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid met subsidie van Provincie en Rijk was aangesteld, dan ook steeds gericht geweest.

Maar een dergelijk streven ondervindt veel bezwaren. Particuliere belangen van directeurs en bestuursleden, zoowel als dorpsbelangen, motieven van godsdienstigen en po-

litieken aard waren oorzaak, dat de resultaten tot 1914 zeer gering bleven, zooals *onderstaand* staatje aangeeft.

Wel blijkt daaruit, dat de beteekenis der zuivelbereiding geregeld toenam. Immers er vond een sterke verschuiving plaats in de richting van fabrieken met grootere productie. Handkracht werd steeds meer door stoom vervangen.

Handkracht- en Stoomzuivelfabrieken in de Prov. Groningenⁱ

	Verwerkte melk tot 1 mln. kg		Verwerkte melk 1 - 1 ½ mln. kg.		Verwerkte melk meer 1 ½ mln. kg		totaal aan fabrieken
	stoom	handkracht	stoom	handkracht	stoom	handkracht	
1900	17	25	5		3		50
1901	26	21	5		2		54
1902	27	18	4		3		51
1903	25	13	9		2		49
1904	24	11	9		4	1	49
1905	25	9	7		4	1	46
1906	29	7	4	2	4	2	48
1907	25	4	9		8	1	47
1908	18	5	9		10		42
1909	22	4	8		12		46
1910	20	3	9	1	11		44
1911	20	3	10		10	2	45
1912	17	3	9		14	1	44
1913	15	3	7		18	1	44
1914	14	4	8		18	1	45
1915	10	3	9		17	1	40
1916	12	1	4		20	1	38
1917	12	1	8		16		37
1918	17	1	6		11		35
-	-	-	-	-	-	-	-
1923	10	1	6		15		32

Combinatie van bedrijven heeft pas op ruimere schaal ingang gevonden, toen in de eerste oorlogsjaren de productie van *kaas* en in de latere crisisjaren van *gecondenseerde melk en melkpoeder* veel rendabeler werd dan de boterbereiding.

Toen sprongen de voordeelen van moderne inrichtingen, waarin men naar behoefte óf boter, óf kaas en zoo mogelijk ook gecondenseerde melk of melkpoeder kon bereiden, zoo zeer in het oog, dat verschillende nieuwe en grootere fabrieken konden ontstaan, of dat de bestaande en goed werkende fabrieken haar bedrijf flink konden uitbreiden.

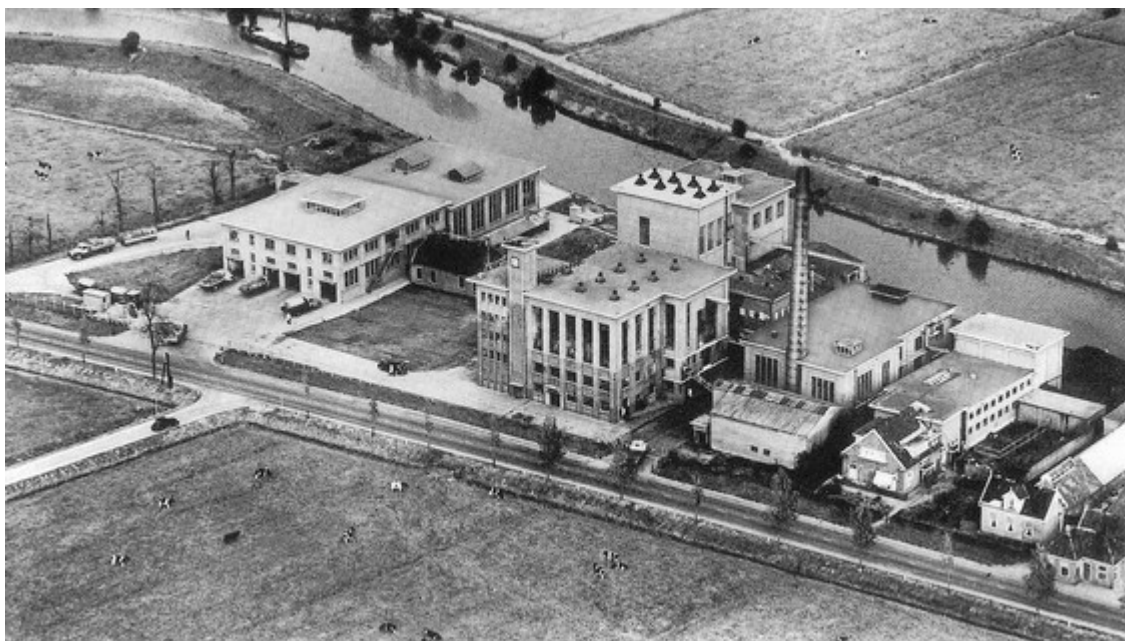
ⁱ De cijfers zijn berekend uit de jaarlijks in het Verslag van den Toestand der Prov. Groningen gepubliceerde gegevens. Voor een becijfering voor de jaren ná 1918 zijn de gepubliceerde gegevens onvoldoende.

De gegevens voor 1923 zijn ontleend aan inlichtingen van den directeur van het Botercontrôle-station Groningen.

[214] Ook thans nog is het aantal kleine fabriekjes echter te groot.

Van de 32 fabrieken verwerkten er in 1923 17 minder dan 1½ mln. kg. melk. Slechts 12 hadden meer dan 2 mill. kg, terwijl slechts 5 inrichtingen meer dan 5 mill. kg. verwerkten.

Niettegenstaande verschillende kleinere fabriekjes liggen in streken, waar niet voldoende melk aanwezig is voor één grootere, zou ook thans nog door samenvoeging van enkele, zoowel in technisch als in economisch opzicht, heel wat verbeterd kunnen worden. Als daarvoor in aanmerking komende kunnen worden genoemd: „Marum” - „De Wilp”; „Hellum” - „Slochteren”; „Onnen”- „Noordlaren”-, „Glimmen”.

'De Ommelanden' Groningen jaren 50

Bond van Zuivelfabrieken in de Prov. Groningen.

De kwaliteit der Groningsche boter, die vóór de oprichting der fabriekjes ter markt kwam, was meer dan treurig. Rinkes Borger geeft er de volgende schildering van: ⁱ

„Als men, nu ongeveer tien jaar geleden, - 1876 - des winters aan de botermarkt te Groningen kwam, dan vond men daar naast de boter, die uit de provincie in vaatjes werd aangevoerd, een groot aantal groote korven, van binnen bekleed met een vuile zak en gevuld met boter. Zoo noemde men het tenminste, maar het kostte wel moeite om dien naam te geven aan dien viezen inhoud. In klompen van verschillende vorm in de korven neergesmaakt, vertoonde die boter een bonte mengeling van kleuren, vanaf hoog rood tot smerig wit. Die boter was afkomstig uit het Oosten, uit de gemeenten aan en over de Pruisische grens. Zij werd daar bijeen verzameld door z.g. opkooopers, die ze in genoemde korven te Groningen ter markt brachten. Te Groningen ging de waar over in handen van kooplieden, die meest woonden in de dorpen aan de grens tusschen Groningen en Friesland. Als de koop gesloten was, kwamen eenige vieze mannen en nog viezer vrouwen en pakten die boter over in andere korven of in kisten, waarin ze verder verzonden werd.”

ⁱ Rinkes Borger. De Boterkwestie. 1886, pag. 24.

„De markt te Groningen wordt gehouden op Dinsdag. Kwam men nu 's Vrijdags daarop te Leeuwarden aan de markt, dan vond men daar dezelfde boter weer, maar ze had eene gedaanteverwisseling ondergaan. Ze was gewasschen, gekneed, gekleurd: de slechte smaak was (naar men zegt) weggenomen door bijvoeging van suiker en - ze was gepakt in vaatwerk, dat het geijkte merk der Provincie Friesland droeg. Te Leeuwarden werd ze verkocht aan handelaren, die ze met hunne partijen Friesche boter en onder den naam van Friesche boter naar Engeland zonden."

[215] Dat deze kwaliteiten den naam van het Nederlandsche product zeer schaadden, behoeft geen betoog. In de prijzen kwam dat dan ook duidelijk tot uitdrukking. Zoo was op 26 Mrt. 1886 de noteering te Londen voor Normandische boter 130 Sh. ; voor Iersche 114 Sh. en voor Friesche 90 Sh.ⁱ

Wel is door de oprichting van zuivelfabrieken de kwaliteit der boter vooruit gegaan, doch aanvankelijk niet in die mate, als de eerste propagandisten voor de fabriekmatige verwerking der melk verwachtten. Bovendien kwam een ander misbruik in zwang, nl, *de vermenging van natuurboter met margarine.*

In de laatste jaren der vorige eeuw behield onze boter in Engeland dan ook haar slechten naam en werd zij daar geheel overvleugeld door de Deensche.

Welken invloed dat had op de prijzen, blijkt uit de noteering voor boter te Kopenhagen en Leeuwarden. In 1885 was de *gemiddelde prijs per kg der boter te Kopenhagen f 1.34 en te Leeuwarden f 1.23*ⁱⁱ, een verschil dus van 11 cent per kg, of 9%. Dit verschil werd in de latere jaren nog grooter, tot zelfs 20 cent in 1895 en 19 cent in 1897!

Na 1900 zijn de verschillen spoedig veel kleiner geworden en in 1911 waren de prijzen op beide plaatsen gelijk.

Op de kwaliteit van het product is groote invloed ten goede uitgeoefend door de organisaties der coöp. fabrieken. De zuivel wordt geproduceerd voor de wereldmarkt; en daar is de eisch: groote hoeveelheden van gelijkmatige kwaliteit.

Op 8 Mei 1900 kwamen vertegenwoordigers van 37 fabrieken, opgeroepen door den zuivelconsulent, te Groningen bijeen, om de wenschelijkheid van samenwerking te bespreken. De hoofdmotieven waren:

1. de noodzakelijkheid om een goed en uniform product te maken;
2. het belang van gemeenschappelijke bestrijding van knoeierijen in den boterhandel;
3. het voordeel van gemeenschappelijken aankoop van benodigdheden.

Aanvankelijk wilde men alle fabrieken tot den op te richten [216] „Bond" toelaten, mede, omdat de scheiding tusschen „coöperatieve" en „speculatieve" ondernemingen bezwaarlijk kon worden getrokken (immers ook de z.g. coöperatieve fabrieken waren bijna uitsluitend als N. V. geconstitueerd).

Aangezien de Algemeene Ned. Zuivelbond (F.N.Z.) den Groningschen bond niet als lid wilde toelaten, tenzij het lidmaatschap werd beperkt „*tot rechtspersoonlijkheid bezittende zuivelfabrieken, die op coöperatieven grondslag werken*", werd dit criterium ten slotte in de statuten opgenomen. De toetreding tot den bond blijkt uit het volgende staatje.

ⁱ Rinkes Borger. De Boterkwestie, 1886, pag. 36.

ⁱⁱ O. REITSMA. Organisatie van het Coöp. Zuivelbedrijf, pag. 7.

***Fabrieken, aangesloten bij den Bond. van
Zuivelfabrieken in de prov. Groningen.***

Jaar	Aantal fabrieken lid vd Bond	Verwerkte mln kg melk		Jaar ⁱ	Aantal fabrieken lid vd Bond	Verwerkte mln kg melk
1901	27	17		1924	14	77
1902	27	21		1925	14	79
1903	27	24		1926	13	93
1904	23	22		1927	13	97
1905	22	23		1928	14	108
1906	24	25		1929	14	116
1907	21	29		1930	13	113
1908	21	36		1931	13	117
1909	21	35		1932	13	128
1910	22	37		1933	13	135
1911	22	38		1934	13	137
1912	24	48		1935	14	140
1913	23	53		1936	13	124
1914	25	63		1937	13	131
1915	24	70		1938	14	136
1916	24	85		1939	14	144
1917	24	74		1940	14	133
1918	22	51		1941	14	100
1919	19	61		1942	13	74
1920	15	56		1943	12	63
1921	15	58		1944	12	63
1922	15	67		1945	12	64
1923	15	62 ⁱⁱ				

Na met een vrij groot aantal leden te zijn begonnen, is dit aantal nooit groter geweest, dan in het eerste jaar, terwijl het ledental in de laatste jaren zelfs vrij sterk is gedaald. De hoofdoorzaak moet worden gezocht in de opheffing van verschillende kleinere fabrieken door concentratie van bedrijven. Doch ook zijn eenige kleinere fabrieken uitgetreden. De hoeveelheid melk, die door de leden wordt verwerkt, is evenwel aanzienlijk gestegen.

Een der eerste zaken, waarmede de bond zich heeft bezig gehouden, en nog steeds een der voornaamste en nuttigste zijner instellingen, zijn de *boterkeuringen*, die aanvankelijk met grootere tusschenpoozen, doch later regelmatig wekelijks zijn gehouden. Iedere fabriek zendt wekelijks een pot boter naar Groningen, waar het product door twee deskundigen wordt gekeurd. Het resultaat wordt neergelegd in punten. Iedere fabriek ontvangt [217] mededeeling van den uitslag van de keuring, doch daar de fabrieken op de lijst door nummers zijn aangegeven en iedere fabriek slechts haar eigen nummer kent, kan zij wel het resultaat harer boter zien en nagaan, hoe dit staat in verhouding tot de andere gekeurde potten, doch zij weet niet welke resultaten naburige fabrieken hebben gehad, tenzij de fabrieken over en weer mededeeling doen van het nummer, waaronder zij bij de keuringscommissie te boek staan.

Herhaaldelijk is op volledige publicatie der namen aangedrongen, doch het bondsbestuur heeft daartoe nooit kunnen besluiten, omdat een gedeelte der leden er zich tegen

ⁱ 1924 t/m 1945 toevoeging door zuivelhistorienederland.nl Blon: FNZ jaarverslag 1944 / 45

ⁱⁱ Hierin is de melk van „Stad en Lande“, die geen opgave inzonder, niet begrepen (vermoedelijk ± 7 mill. kg.)

verzette. Het moet erkend worden, dat voor hun motieven iets is te zeggen. Het is gebeurd, dat fabrieken, om leden te winnen, op haar mooie cijfers -wezen niet alleen, doch ook de haar toevallig bekende cijfers van zusterfabrieken daartegenover stelden. Voor dat doel zijn de keuringen niet ingesteld.

Jaarlijks worden aan de fabrieken, die geregeld zeer goede boter hebben gemaakt, diploma's uitgereikt.

De keuringen hebben in sterke mate de verbetering van de kwaliteit der boter bevorderd, zoodat deze thans den toets der critiek zeer goed kan doorstaan.

Om de afnemers vertrouwen te doen schenken in de onvervalschtheid van het product, werd vóór de oprichting van de botercontrôle-stations, in ieder vat boter, verzonden door een bij den bond aangesloten fabriek, een garantiebewijs gelegd van den volgenden inhoud:

„The purity of this butter is fully warranted, its manufacturing being controlled by the Dairy Union of Groningen. The chairman of that Union Mr. S. J. E. Rooda at Middelsestum and the Dairy Counsellor of the Agricultural Society of Groningen, Mr. J.J. Huisman at Groningen, will be pleased to give at any time reports of samples churned under survey.”

Na de oprichting van het botercontrole-station is deze primitieve wijze van garantieverleening natuurlijk gestaakt.

De coöperatieve aankoop van benodigdheden, waarvan men aanvankelijk groote verwachtingen had, heeft zich niet daaraan evenredig ontwikkeld. In 1923 werd voor f 61.399,90 gemeenschappelijk aangekocht. Van enkele artikelen houdt de bond te Groningen voorraad.

Evenmin als in de aardappelmeel- en cartonindustrie, ontbrak ook in de zuivelindustrie de **naijver tusschen de verschillende fabrieken**. [218] Deze openbaarde zich onder meer in pogingen om leveranciers van naburige fabrieken over te halen van fabriek te veranderen en wat daarmee samenhangt. Op dit stuk is de bond regelend opgetreden door de invoering van *kringvergaderingen*, waar dergelijke en andere streekbelangen onder de neutrale leiding van den zuivelconsulent rustig werden besproken en waar bestaande quaesties zoo mogelijk werden opgelost.

Om te voorkomen, dat een fabriek haar prijzen zou kunnen flatteeren, werd ingesteld een *controle op* de werktuigen tot weging der melk, op de onderzoekingen van het vetgehalte en op de uitbetalingen der melkgelden.

Evenals bij de aardappelmeelfabricage is hier gebleken, dat een dergelijke controle niet overbodig is. Het is een gelukkig verschijnsel, dat uit de jaarverslagen van den controleur groote vooruitgang op dit gebied spreekt.ⁱ

Toen in de oorlogsjaren de productie van kaas beteekenis kreeg, heeft de Bond *kaaskeuringen* ingesteld, waarop door de fabrieken ingezonden kazen door een tweetal deskundigen worden gekeurd. Het resultaat wordt na de keuring in een vergadering van fabrieksdirecteuren besproken.

ⁱ De hierna nog te noemen, aan de N. V. „Lijempf" behorende, dus speculatieve fabrieken, hebben zich vrijwillig aan een dergelijke controle onderworpen. De leveranciers aan de fabriek te Briltel hebben een controleur aangesteld, die controle uitoefent op de gewichtsbepaling der melk, op het onderzoek naar vetgehalte, op de becijfering van wat iederen leverancier toekomt en op de kwaliteit der producten, welke de leveranciers terugkrijgen. De fabrieken te Tolbert, Doezum en Winsum staan onder controle van de te Leeuwarden gevestigde Nederlandsche Vereeniging voor Melkcontrôle.

De gevolgen van deze keuringen zijn verrassend geweest. Het aanvankelijk gemiddeld inderdaad slechte product is met reuzenschreden verbeterd.

In 1915 kwam het bestuur van den bond tot de overtuiging, dat het voor een gezonde ontwikkeling der zuivelindustrie gewenscht was, de als N. V. geconstitueerde boerenfabrieken, om te zetten in *coöperaties*. Het vertrouwen in de vereeniging zou, doordat alle leveranciers ook zeggenschap kregen, grooter worden. Door den invloed van den bond zijn daarop in een paar jaar tijds op 5 na alle boerenfabrieken omgezet in coöperatieve vereenigingen. Vele leveranciers traden als lid toe, waardoor de fabrieken van de levering van een veel grootere hoeveelheid grondstof verzekerd werden.

[219] Tal van andere nuttige zaken zijn door den bond besproken, behandeld en gepropageerd.

Toch zijn niet alle belanghebbenden over de bemoeiingen van den bond voldaan. Men kijkt dan naar Friesland, waar de zuivelbond een machtig lichaam is, waarvan veel en velerlei uitgaat, dat voor den Groninger bond onbereikbaar is, aangezien diens financiën zeer beperkt zijn. De omslag, die wordt geheven ad 10 cent per verwerkte 1000 kg melk, levert n.l. slechts ruim f 6000 contributie op.

Velen meenen, dat de bond een gesalariseerden secretaris moet hebben, die tevens de administratie der fabrieken kan controleeren en als propapandist kan optreden. Naar hun meening zal het nut der bemoeiingen van een dergelijken functionaris ongetwijfelt opwegen tegen de kosten en zal de overtuiging, dat de contributie wèl besteed is, gezag en invloed van den bond doen toenemen.

Doch de grootste fabrieken, die het leeuwenaandeel dier kosten te dragen zullen krijgen, gevoelen aan de hulp van een dergelijken ambtenaar minder behoefte. Zij kunnen zich zelf wel redden en sympathiseeren meer met een aansluiting van de verschillende Groninger fabrieken bij den Frieschen bond, wiens hulp men in moeilijke omstandigheden (zie pag. [222] en [230]) reeds meer dan eens met succes inriep, en wiens bestaansrecht meermalen overtuigend is gebleken.

Zoo staat de bond thans voor een moeilijke beslissing en valt niet te voorspellen onder welke omstandigheden in 1925 zijn 25-jarig bestaan zal kunnen worden herdacht.

Het Botercontrole-station Groningen.

Over de bemoeiingen der Regeering tot bestrijding van knoeierijen bij de boterproductie en den boterhandel in de eerste jaren dezer eeuw is door de Directie van den Landbouw voldoende gepubliceerd, om dit punt hier te kunnen laten rusten.ⁱ

Medegedeeld zij slechts, dat, toen met Rijkssubsidie en Regeeringssteun de oprichting van botercontrôle-stations mogelijk was gemaakt, de Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid [220] eveneens tot de inrichting van een dergelijk station overging. De Gecommitteerden uit het Hoofdbestuur van genoemde Maatschappij vormden het bestuur van het station, terwijl daarnaast een commissie van toezicht, waarin 2 door de aangeslotenen aangewezen leden zitting hadden, werkzaam was. De zuivelconsulent trad als directeur op.

In 1908 werd de organisatie in zooverre veranderd, dat bovengenoemde Gecommitteerden het Algemeen Bestuur over het station gingen vormen, terwijl daarnaast een Dage-

ⁱ Zie o.a. Boterproductie en Botercontrôle in Nederland. Verslagen en Mededelingen der Directeur v.d. Landbouw 1904, no. 1 en Staatszorg voor den Landbouw, 1913, pag. 174 e.v. / En ook bijlage V

lijksch Bestuur de loopende zaken behartigde. De zuivelconsulent bleef niet langer directeur, doch werd adviseerend lid van het Dag. Bestuur.

Deze organisatie is tot 1 Mei 1924 ongewijzigd gebleven. Toen de zuivelconsulent, die in 1914 Rijksambtenaar was geworden, op 1 Mei 1924 op wachtgeld werd gesteld, werd hij opnieuw benoemd in de functie, die hij van 1904- 1908 ook officieel en van 1908-1924, zij het niet officieel, toch metterdaad had bekleed.

Het station heeft steeds op zeer bevredigende wijze gewerkt. Moeilijkheden van ernstigen aard zijn eigenlijk nooit voorgekomen, al moesten meermalen boetes, wegens geconstateerde te hooge vochtgehaltenes, aan de aangesloten fabrieken worden opgelegd. Uit nevenstaand staatje blijkt, dat de deelname der fabrieken spoedig algemeen was. Tevens geeft het aan, dat het aantal handelaren, dat zich onder contróle heeft gesteld, steeds gering is geweest. In den crisistijd werd het voor allen op één na te bezwaarlijk, om te voldoen aan de voor het lidmaatschap gestelde eischen (met name het niet betrokken mogen zijn bij den handel in margarine in den zin der Boterwet). Slechts één handelaar bleef toen onder contróle.

Na den terugkeer van meer normale tijdsomstandigheden heeft het bestuur van het station er naar gestreefd de handelaren buiten de contróle te houden, door zware voorwaarden voor de toetreding te stellen.

Dit is in het belang van den goeden naam der contróle te achten, aangezien bij de meeste handelaren afdoende contróle op zeer groote moeilijkheden stuit, terwijl de handelaren, die boter, voorzien van het Rijksmerk, en detail wenschen te verkoopen, daarvoor alle gelegenheid hebben, wijl bijna alle fabrieken vergunning hebben verkregen, boter af te leveren, door de fabriek verpakt in van het Rijksmerk voorziene wikkelpapieren.

[221] Aangeslotenen bij het Botercontróle-station Groningen.

	Stoomzuivel-fabrieken.	Handkr. fabr.	Handelaren.	Door aangeslotenen geproduceerde boter in 1000 kg.
1904	31	5	4	800
1905	33	6	4	1100
1906	35	6	4	1200
1907	38	4	4	1500
1908	38	4	4	1900
1909	37	4	7	1900
1910	37	3	7	2000
1911	38	2	6	2100
1912	37	2	6	2500
1913	40	2	5	2900
1914	39	2	5	3000
1915	39	2	6	3100
1916	38	2	7	3000
1917	36	1	7	2700
1918	37	1	8	1700
1919	33	1	2	2100
1920	30	1	1	2100
1921	31	1	1	2500
1922	30	1	1	3100
1923	30	1	1	3200

„Lijempf“.

Omstreeks 1910 begon de reeds vaak genoemde Groninger groot-industrieel J. F. Scholten zich ook voor de zuivelbereiding te interesseeren en kocht een, grootendeels door hem gefinancierde, combinatie verschillende kleinere zuivelfabrieken in Friesland en Groningen, met het doel deze daarna te moderniseeren. Voor dit doel werd opgericht de N. V. „Lijempf“ (Leeuwarder IJs En Melk-Producten Fabrieken).

Zuivelfabriek Tolbert

In Groningen begon deze vennootschap haar werk met den aankoop van de zuivelfabriekjes te *Doezum*, gemeente Grootegast en te *Brilttil*, gemeente Zuidhorn. De eerste fabriek werd geheel gemoderniseerd en verbouwd tot een inrichting, die zich in elk opzicht mocht laten zien.

Te Brilttil werd een geheel nieuwe fabriek gebouwd, die, toen [222] zij op 20 Oct. 1914 in werking werd gesteld, de het best ingerichte dezer provincie kon worden genoemd; niet alleen voor de bereiding van boter en kaas, doch daarnaast ook voor het maken van melkpoeder en - zelfs in de eerste plaats - voor de vervaardiging van gecondenseerde melk.

*Voorts werd in 1917 te Tolbert, gemeente Leek, een nieuwe, naar de eischen des tijds ingerichte, boter- en kaasfabriek gebouwd.*ⁱ

Deze drie fabrieken, alle gelegen in het Zuidelijk gedeelte van het Westerkwartier, hadden geen al te groote moeilijkheden om zich van de noodige melk te voorzien, aangezien de zuivelbereiding aan de slecht ingerichte, kleine bestaande boterfabriekjes op een laag peil stond en resultaten opleverde, die slechts de uitbetaling van zoodanige melkprijzen veroorloofden, dat de „Lijempf“ met haar moderne, goed ingerichte en beheerde fabrieken daar zonder bezwaar iets boven kon blijven.

ⁱ In 1921 werd nog de zuivelfabriek te *Winsum*, tot dien tijd door een coöperatie gedreven, aangekocht.

„Marum“.

Herhaalde malen reeds waren in de omgeving van Marum pogingen aangewend om de daar gelegen boterfabriekjes ook voor kaasbereiding in te richten. Vooral de Friesche boeren, die zich, naarmate de ontginning van heide tot grasland voortschreed, daar steeds talrijker kwamen vestigen, drongen op kaasmakerijen aan. Zonder deze wilden zij geen lid der fabrieken worden. De Groningers wilden daar echter aanvankelijk niet aan, daar zij de ondermelk voor hun jongvee en varkens terug verlangden. Pas de veranderde prijsverhoudingen na 1914 dwongen hen om - zij het ook zeer eenvoudige, soms zelfs primitieve - kaasmakerijen aan de fabrieken te verbinden.

Zuivelfabriek 'Westerkwartier' Marum

Maar dit bleek niet voldoende. Langzamerhand werd de meening, dat „Lijempf“ den toestand geheel zou gaan beheerschen, meer algemeen.

Onder aandrang van de Friesche boeren uit die streek en op advies van den Groninger Zuivelbond zochten belanghebbenden uit Marum verbinding met den Frieschen Zuivelbond, door wiens medewerking men er inderdaad in slaagde een vereeniging tot stand te brengen, met het doel de oude fabriek te Marum aan [223] te koopen en een moderne fabriek er voor in de plaats te stellen.

Dat men zich om hulp wendde tot den *Frieschen* bond was een gevolg van het feit, dat de Groninger bond niet bij machte was, veel hulp te verleenen, terwijl een groot deel der leden de kracht van den Frieschen bond kende.

Dat deze laatste zijn steun toezegde en verleende, vond zijn oorzaak hierin, dat de Friesche coöperaties er veel belang bij hadden, dat de „Lijempf“ niet te sterk werd, dus dat haar fabrieken in Groningen niet te gemakkelijk groote winsten konden behalen. Immers winsten, behaald in Groningen, versterkten de vennootschap evengoed als de in Friesland behaalde.

De nieuwe fabriek te Marum werd in de duurste jaren gebouwd. Zij kwam 4 April 1918 in bedrijf en kostte kant en klaar meer dan 4½ ton, dit is 50% meer, dan de raming had bedragen.

In de hoeveelheid melk, die men meende te mogen verwachten, bleek men zich deerlijk te hebben vergist. De aanvoer bedroeg het eerste boekjaar 2.6 milj. kg. en bleef in de drie volgende boekjaren tusschen de 3 en 4 milj. kg.

Met de allergrootste moeite had men met behulp van de Coöp. Zuivelbank in Leeuwarden voor f 390.000 aan obligaties uitgegeven. Alleen door een extra-crediet van die bank slaagde men er in de zaak den eersten tijd te financieren.

Doch het was te voorzien, dat dit op den duur practisch onmogelijk zou worden. De voor rente en aflossing benoodigde bedragen drukten bij een hoeveelheid melk van ruim 3 mill. kg. zoo zwaar, dat meerdere toetreding van leden uitgesloten kon worden geacht en juist alleen meer leden en daardoor omslag der kosten van rente en afschrijving over een veel grootere hoeveelheid melk kon de zaak rendabel maken.

Uit een technisch oogpunt liep de zaak evenwel uitstekend. Het eenige bezwaar vormden de veel te zware lasten.

Voorals toen de zuivelprijzen gingen dalen, werd dit den leden duidelijk. Velen sloeg toen de schrik om het hart en verscheidenen bedankten als lid, niettegenstaande zij daardoor, krachtens de statuten, een boete van $\pm f 100$ per melkkoe aan de fabriek verbeurden.

Het vertrouwen der leden in de zaak dreigde geheel verloren te gaan, indien er geen ingrijpende maatregelen werden genomen.

In overleg met den Frieschen Zuivelbond en de Coöp. Zuivelbank werd besloten aan de algemeene vergadering voor te stellen [224] de statuten zoodanig te wijzigen, dat over de leden een bedrag van f 300.000 kon worden omgeslagen. Dit bedrag zou op de vaste goederen worden afgeschreven.

Doch het was te voorzien, dat een groot deel der leden zijn aandeel in dien omslag niet zou kunnen betalen. Voor dergelijke personen werd de gelegenheid geopend hun deel geleidelijk af te lossen. Hun aandeel in den omslag werd onder het hoofd „ledenkapitaal" in de boeken opgenomen.

Het debet-saldo dezer rekening in de boeken der vereeniging gaf dus aan het bedrag, dat de vereeniging had te vorderen van de individueele leden.

De oude leden zouden door dien maatregel het bedrag, dat de boekwaarde der fabriek hooger was, dan de aangenomen bedrijfswaarde, voor hun rekening nemen, om het bedrijf daardoor „konkurrenzefähig" te maken, zoodat meer leden met meer melk en daardoor geleidelijk toenemende bloei der vereeniging mochten worden verwacht; want, het zij herhaald: de bedrijfsresultaten op zich zelf waren uitstekend en men wilde de fabriek niet missen, omdat men dan geheel aan de „Lijempf" zou zijn overgeleverd.

De algemeene vergadering nam de voor de genoemde maatregelen noodige statutenwijzigingen met algemeene stemmen aan. Van de waarde der vaste goederen werd f 300.000 afgeschreven. Dit werd per koe $\pm f 200$.

Voor zoover noodig, zijn de leden voor hun deel gedebiteerd onder het hoofd „ledenkapitaal". Zij moeten daarvan jaarlijks 5% rente en 5% aflossing betalen. Vertrekkende leden moeten hun schuld onmiddellijk aanzuiveren.

Na deze reorganisatie is de fabriek goed blijven werken. Het bestuur achtte het niet wenschelijk, aanstonds te trachten nieuwe leden te werven. De tijden met hun groote coöperatievrees waren daarvoor te ongeschikt. De boeren moesten eerst weer vertrouwen krijgen in de zaak. Daarom begon men losse leveranciers aan te nemen.

En met succes, zooals uit de hoeveelheid verwerkte melk blijkt.

In 1922/'23 werd de 4 milj. kg. overschreden. In 1923/'24 werd bijna 5 milj. kg. verwerkt, terwijl men in 1924 op een kleine 6 milj. kg. meende te mogen rekenen.

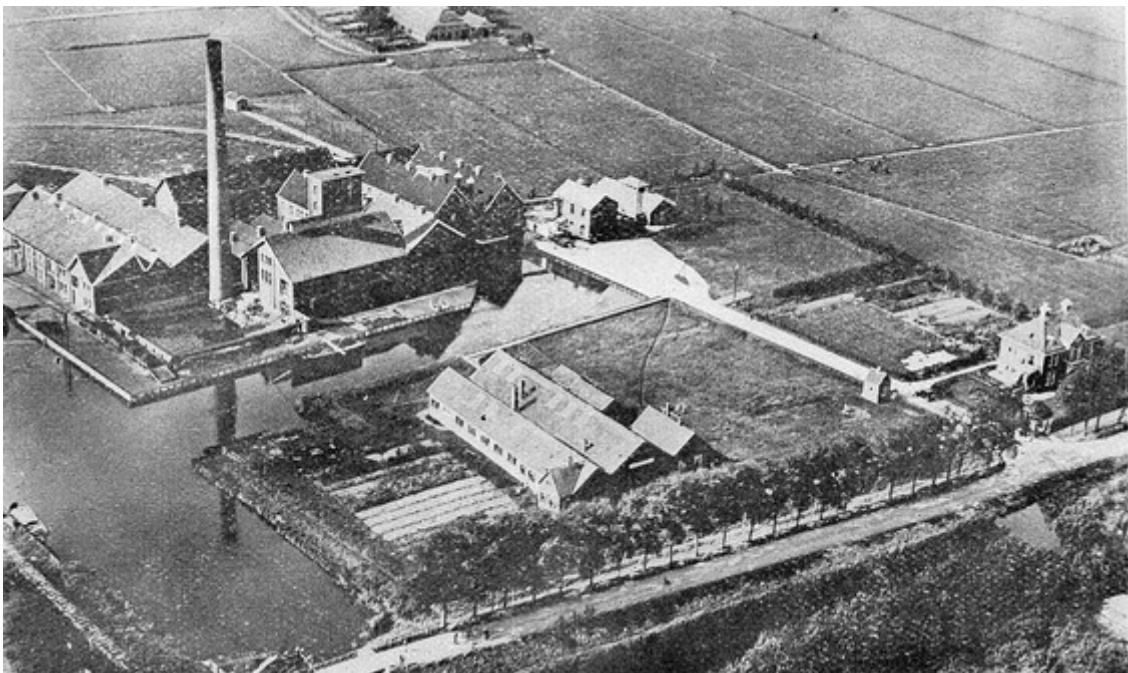
De toestand leek weer gunstig en ongetwijfeld had men in het voorjaar van 1924 weer tal van losse leveranciers door zachten drang als lid kunnen doen toetreden, indien tusschen [225] de leden en den directeur geen meeningsverschillen waren gereten.

Vertrekkende leden moesten hun deel in de ledenschuld aanzuiveren. Niet altijd geschiedde dit even vlot. Meermalen moest tegen dergelijke leden krachtig worden opgetreden en hoewel de vereeniging daarbij in haar volle recht was, heeft dit kwaad bloed gezet bij vertrekkende leden en bij familie en vrienden, die nog lid waren.

Aan den anderen kant hadden bestuur en directeur een uiterst zorgvolle en moeilijke periode doorgemaakt. Zij meenden daardoor recht te hebben op eenige waardeering. De ledenvergadering schonk die naar de meening van den directeur niet in voldoende mate, waarom hij heeft gemeend zijn krachten niet langer aan de vereeniging te kunnen geven. Verwisseling van directeur in dezen moeilijken tijd schiept voor deze fabriek opnieuw groote onzekerheid.

„*Bedum*”.

De merkwaardigste fusie in de zuivelindustrie heeft plaats gevonden in het Noorden der provincie. Daar bevond zich te *Middelstum* een fabriek, die door bereiding van gecondenseerde melk in de aan den oorlog vooraf gaande jaren op zeer goede bedrijfsresultaten kon bogen (hoewel deze, voor zoover dit is na te gaan, niet beter waren dan die der goede Friesche fabrieken).

Zuivelfabriek Bedum

De fabriek was daardoor geleidelijk uitgegroeid tot een voor deze provincie groote instelling, doch leed onder het bezwaar, dat zij in den winter te weinig melk had voor een geregeld condensbedrijf. Daarom moest in die maanden melk en ondermelk van naburige fabrieken worden bijgekocht. De fabriek had daarin geen voldoende solide basis. Om beter verzekerd te zijn van grondstof, werd de vennootschap, die de fabriek op coöpera-

tieven grondslag had gedreven, in 1916 omgezet in een coöperatieve vereeniging, met de bedoeling het ledental sterk uit te breiden.

Een groote moeilijkheid was dit laatste niet. De fabriek had in de streek een zeer goeden naam. Het was de eenige fabriek van gecondenseerde melk. Bijkans iedere boer wilde gaarne aan „Middelstum" leveren en dus kostte het betrekkelijk weinig moeite verscheidene in de Noordelijke bouwstreek gelegen kleine en onvoldoend ingerichte fabriekjes over te nemen, waarbij de [226] leden vrijwel „en bloc" mede overgingen, of wel andere fabriekjes tot liquidatie te nopen, waarna de leveranciers zich van zelf bij deze coöperatie met goede reputatie aansloten.

Zoo werden als het ware ingelijfd de leveranciers van de *fabrieken te Baflo, Leens, Usquert, Bedum, Loppersum, Winneweer en Garmerwolde*.

De toetreding als lid was zoo gemakkelijk mogelijk. Aandeelen behoefde men niet te nemen; een entree-geld werd niet gevraagd. Met het teekenen van het ledenregister was men klaar.

In de plaats van de fabriek te Middelstum, die veel te klein was geworden en voor uitbreiding niet vatbaar was, is *te Bedum* een reusachtige nieuwe fabriek gebouwd, berekend zoowel op de fabricage van boter en kaas als op die van gecondenseerde melk en melkpoeder. De productie van gecondenseerde melk is de hoofdzaak.

Daar de melk uit een zeer uitgestrekt gebied moet worden opgehaald, werden te *Den Hoorn* en *Uithuizen* fabriekjes gebouwd, waar de melk zou worden ontvangen en ontroomd. De ondermelk zou dan van deze ontroom-stations naar Bedum worden gebracht. De fabriek te *Loppersum*, waarvan „Bedum" door de fusie met de daar bestaande coöperatie eigenares was geworden, werd voor hetzelfde doel bestemd.

De nieuwe fabriek is buitengewoon duur geworden. In het voorjaar van 1921 werd zij in gebruik genomen. Op 1 januari 1922 stonden de gebouwen, terreinen en installaties te boek voor f 2.194.904, waartegenover aan reserves f 327.248 stond. Er werd in dat jaar ruim 18 milj. kg. melk verwerkt; het aantal leden bedroeg ruim 2200.

Bij de beoordeeling van de reusachtige balanswaarde der vaste goederen, dient in aanmerking te worden genomen, dat het hoofdzakelijk een condensbedrijf betreft, dat zeer dure installaties eischt. Dit neemt niet weg, dat, ook in verhouding van de hoeveelheid verwerkte melk, de balanswaarde veel te hoog was.

Daar kwam nog bij, dat de opzet der fabriek onvoldoende was voorbereid. Na de stichting zijn groote sommen noodig geweest, om de aan het licht tredende fouten in bouw en inrichting der fabriek te verbeteren.

Op 31 Dec. 1922 was de balanswaarde der vaste goederen gestegen tot f 2.461.598, waar tegenover een afschrijvingsfonds [227] van f 273.864 en een reserve (exclusief die voor dubieuze debiteuren) van f 184.367 stonden.

In dien tijd was de schrik voor de boerencoöperaties op het ergst, en werd dan ook door de ledenvergadering het besluit genomen, alle verdere veranderingen der fabriek uit de exploitatie te bestrijden en onverminderd vast te houden aan de door de statuten geëischte jaarlijksche afschrijving van 3% op gebouwen en 10% op inventaris en machines.

Dit is een zeer gelukkig besluit geweest. Door de nevenfabrieken te Den Hoorn, Uithuizen en Loppersum niet langer te laten functionneeren als boter- (en kaas-) fabrieken,

doch enkel als ontvangstations der melk, waarna deze - na gereinigd en gekoeld te zijn - naar Bedum werd vervoerd, kon op de exploitatie worden bezuinigd. Door de aanstelling van een bekwaam handelsdirecteur kon de verkoop der producten, die vroeger, wat den handel in Engeland betreft, uitsluitend aan één agent was overgelaten, in betere banen worden gebracht. Door ook melk van losse leveranciers aan te nemen, werd in 1922 ruim 21 mill. en in 1923 bijna 22 milj. kg. melk ontvangen.

Door deze factoren zijn weliswaar de voor de melk uitbetaalde prijzen lager dan bijv. de „Lijempf" - na aankoop in 1921 van de fabriek te Winsum de voornaamste concurrent van „Bedum" geworden - betaalde, doch de balanswaarde der fabriek is, na aftrek van de reserves, tot 1.8 mill. gulden gedaald.

De fabriek is thans in orde; de zaak zit in goede handen, zoodat, als zich geen onverwachte tegenslagen voor doen, de toekomst met vertrouwen kan worden tegemoet gezien.

In de dagen van sterke coöperatievrees zijn aan het bestuur der fabriek vele malen ernstige verwijten gemaakt over den roekeloozen opzet.

De vraag rijst nu, of men op het huidige oogenblik er nog spijt van moet hebben, dat deze kolossale fabriek (de grootste Friesche coöperatieve fabriek verwerkte in 1923 „slechts" 10,3 milj. kg. melk) is gesticht.

Men dient zich dan af te vragen, hoe de toestand geweest zou zijn, als deze fabriek er niet was geweest.

Dat de bestaande oude fabriekjes meer voor de melk zouden hebben kunnen uitbetalen, is ondenkbaar. Waarschijnlijk had de „Lijempf" aan de fabriek te Winsum aanmerkelijk meer melk gekregen, dan zij thans heeft, doch, indien dan de concurrentie met [228] Bedum had ontbroken, was de prikkel om flink uit te betalen voor Winsum afwezig gebleven.

Voor de streken met overwegend bouwland en dus relatief weinig melkvee, waardoor de mogelijkheid om er een rendeurende zuivelfabriek te stichten nauwelijks aanwezig is, is m.i. de fabriek te Bedum ondanks alles een gelukkig bezit.

Voor de streken met meer grasland staat dit niet zoo vast. Daar had men misschien aan één of twee goed ingerichte fabrieken, die ieder bijv. \pm 5 milj. kg. melk verwerkten, meer gehad, omdat deze streken eveneens de hooge gemiddelde ophaalkosten der melk (\pm 0.75 cent per kg, tegen 0.27 cent per kg gemiddeld in Friesland) moeten betalen, terwijl deze hoge kosten vooral door de weinig veerrijke bouwstreken worden veroorzaakt.

Echter staan hier twee andere zaken tegenover. In de eerste plaats had men bij de stichting van één of meer matig groote fabrieken in de streken met meer grasland geen condensinrichting kunnen hebben, terwijl in de tweede plaats de bouwboerderijen in de wintermaanden veel meer melk leveren, dan de weidebedrijven, en zodoende juist in den tijd, dat het bedrijf veelal het meest rendabel is, een geregelde voortzetting ervan mogelijk maken.ⁱ

ⁱ Men kan de resultaten van een bedrijf als dat te Bedum, niet goed vergelijken met die eener andere zuivelfabriek in deze provincie. Bedum is in de eerste plaats ingericht voor de bereiding van gecondenseerde melk. Daarnaast wordt ook boter en melkpoeder bereid en kan kaas gemaakt worden. Theoretisch kan de fabriek dus datgene maken, wat op een bepaald moment het voordeeligst is, doch in de condenseerinstallaties zit zooveel kapitaal, dat, zelfs al is tijdelijk kaasbereiding voordeeliger, het zeer groote bezwaren heeft, om de bereiding van gecondenseerde melk te staken. De kosten van rente en afschrijving der kostbare machines zouden den door de kaasmakerij gedragen moeten worden. wat alleen bij een zeer abnor-

Al is de fabriek door de na de voltooiing gebleken noodzakelijke wijzigingen onnoodig veel te duur geworden, berouw over de tot standkoming behoeven de leden m.i. toch niet te hebben.

Houdt de fabriek in de eerste jaren voldoende melk - en als de zuivelprijzen niet abnormaal laag worden in verhouding tot [229] die der akkerbouwproducten bestaat daarop veel kans, daar het ledental weer stijgende is en willekeurige uittreding praktisch onmogelijk is (boete bij uittreding f 500 per koe) - dan mag, dank zij de plaats vindende flinke afschrijvingen, worden verwacht, dat haar positie weldra gezond zal zijn, en zal deze fabriek een steun voor de veehouderij in het Noorden der provincie blijken.

Koemelkster ca. 1910

„Stad en Lande.”

Dit hoofdstuk mag niet eindigen, zonder dat een en ander is medegedeeld over de lotgevallen van de zuivelfabriek „Stad en Lande” te Groningen.

Deze fabriek werd in 1907 op zeer bescheiden schaal in een gehuurd pand in de stad Groningen ingericht. De leden bestonden uitsluitend uit weinig kapitaalkrachtige veehouders. De zaak ontwikkelde zich in weinige jaren zeer sterk. Een eigen fabriek werd weldra gebouwd.

male prijsverhouding tusschen kaas en gecondenseerde melk mogelijk zou zijn. Een bedrijf als dat te Beldum wijkt geheel af van een gewone boter- en kaasfabriek. Al verwerken beide dezelfde grondstof, het eindproduct is anders. Er zijn dan ook perioden, dat de condensfabrieken beste zaken maken, terwijl de boter- en kaasfabrieken slechts weinig voor de melk kunnen betalen. Maar natuurlijk komt ook het omgekeerde voor. Het jaar 1924 is een voorbeeld van hooge kaas- en boterprijzen en zeer lage prijzen van gecondenseerde melk.

Vooraf in de oorlogsjaren nam het ledental sterk toe, doordat vele koemelkers, die hun melk vóórdien voor consumptie verkochten, toen meer voor hun melk konden krijgen, in dien zij lid van „Stad en Lande" werden. Moeilijk was dit ook hier niet. Men teekende het ledenregister en de zaak was klaar.

Zoo steeg het ledental tot over de 300 en kon een, eveneens te Groningen gevestigde melkinrichting worden overgenomen en in de nabijheid der stad een nieuwe fabriek voor de vervaardiging van melkpoeder en gecondenseerde melk worden ingericht. In weinige jaren was het kleine zaakje tot een groote onderneming gegroeid.

De beenen van bestuur en beheerder hebben deze weelde niet kunnen dragen. De productie van gecondenseerde melk was - naar later is gebleken - niet in orde. Men verkreeg een ondeugdelijk product, waardoor zeer ernstige verliezen zijn geleden.

Reeds in 1920 rees bij een deel der leden bovendien wantrouwen tegen het bestuur en den directeur en werd een enquêtecommissie benoemd, om naar de vermoede onregelmatigheden een onderzoek in te stellen.

Het rapport, dat deze commissie uitbracht, was voor directeur en bestuur niet zeer aangenaam. Zoo werd o.m. geconcludeerd, dat de directeur als handelaar voor eigen rekening was opgetreden, wat voor de zaak niet anders dan schadelijk kon zijn.

[230] Ook de enorme schuldenlast, waaronder de vereeniging gebukt ging, werd in het licht gesteld, terwijl een ander financieel beheer werd bepleit.

Een motie van het bestuur, waarin verklaard werd, dat het bestuur en den directeur geen blaam trof, werd evenwel met een kleine meerderheid aangenomen. De zaak is toen doorgesukkeld, tot zij in het voorjaar van 1923 geheel vast liep.

Een commissie van drie, buiten de vereeniging staande personen, n.l. de voorzitter van den Groninger zuivelbond, de secretaris van den Frieschen zuivelbond en de Rijkszuivelconsulent, werd toen benoemd, om een oordeel uit te spreken:

- a. over den stand van zaken der vereeniging,
- b. over de mogelijkheid van voortzetting van het bedrijf en
- c. over de houding en handelingen van bestuur en commissarissen en van den vorigen beheerder (de directeur was n.l. inmiddels ontslagen). De Friesche zuivelbond nam tijdelijk op verzoek der leden-vergadering het beheer van het bedrijf over.

Het door de commissie in Sept. 1923 uitgebrachte rapport was vernietigend voor het gevoerde beheer. De administratie bleek geheel in de war te zijn. Valsche boekingen waren geschied. De balans aan het eind van het boekjaar 1921/'22 gaf reeds een geheel onjuist beeld van den stand van zaken. Zij wees een *voordeelig* saldo aan van f 27.562, terwijl het *nadeelig* saldo tenminste f 350.000 was geweest. Het wanbeheer dateerde niet van de laatste jaren, doch had tenminste reeds 5 of 6 jaar bestaan. Het tekort werd, indien de vereeniging kon worden gereorganiseerd, geraamd op ± f. 500.000. Moest tot liquidatie en tot verkoop der bezittingen worden overgegaan, dan zou dit uiteraard nog aanmerkelijk grooter worden.

De commissie kwam tot de conclusie, dat liquidatie tot elken prijs moest worden vermeden, aangezien:

1e een gereorganiseerd bedrijf, mits goed beheerd, zonder twijfel levensvatbaarheid zou bezitten,

2e bij liquidatie het door de leden aan te zuiveren tekort veel grooter zou zijn, dan bij reorganisatie,

3e bij liquidatie een speculatieve onderneming ongetwijfeld het bedrijf zou opvatten, waardoor niet alleen de leden van „Stad en Lande" in de toekomst de nadeelen zouden ondervinden, doch waardoor tevens de geheele zuivelcoöperatie een gevoeligen klap zou krijgen.

Men was n.l. overtuigd, dat de „Lijempf" de zaak voor een appel en een ei in handen zou zien te krijgen, waardoor [231] deze vennootschap een bedreiging zou worden voor andere coöperaties in de omgeving en er onvoldoende concurrentie zou overblijven. De moeite, welke de commissie zich heeft gegeven om de gewenschte reorganisatie tot stand te brengen, is ongelooflijk groot geweest. Ondanks allen laster en tegenwerking van een groot deel der leden, heeft zij geen middel onbepoefd gelaten om de zaak in stand te houden.

De tegenwerking sproot vooral voort uit haat van een deel der leden tegen den vroegeren directeur en het oude bestuur.

Steeds weer werd *de schuldvraag* naar voren gebracht. De directeur en de bestuursleden (als deze schuld hadden) moesten de gevangenis in. Daarvoor diende *eerst* te worden gezorgd.

Wat de reorganisatiecommissie ook deed om de leden duidelijk te maken, dat allereerst gepoogd, moest worden de fabriek gaande te houden, het was onbegonnen werk. Hierbij dient bedacht, dat een groot deel der leden bestond uit weinig ontwikkelde koe-melkers, die niet in staat waren de zaak te begrijpen, die absoluut niet in een coöperatie thuis behoorden en zeker nooit lid zouden zijn geworden, als in den crisistijd het lidmaatschap voor hen niet abnormaal voordeelig was geworden. Bovendien lieten eenige dwarsdrijvers geen poging ongebruikt om de leden op te zweepen. In stede van in ledenvergaderingen werd de zaak op de veemarkt in de eerste plaats behandeld.

Ook nadat de directeur in hechtenis was gesteld en zelfs nadat de rechtbank hem wegens wederrechtelijke toeëigening van aan de fabriek toebehoorende gelden en wegens valsheid in geschrifte tot 9 maanden gevangenisstraf had veroordeeld, zette de oppositie haar actie tegen de bestuursleden voort.

Het resultaat is geweest, dat ten slotte de eenige uitweg was, een nieuwe vereeniging te stichten, die de fabriek met installaties van de oude zou overnemen.

Aan een vereeniging met onbeperkte aansprakelijkheid der leden viel onder de gegeven omstandigheden niet te denken. Daarvoor zat de schrik er bij de leden te diep in.

Daarom werd een coöperatie met aandeelen ontworpen. Ieder lid is verplicht één aandeel à f 100 te nemen en bovendien voor ieder vol quantum van 15000 kg melk, dat door hem in een jaar wordt geleverd (dus globaal voor iedere 5 koeien), één aandeel meer, met een maximum van 5 aandeelen. Op ieder aandeel behoeft slechts [232] 10% te worden gestort, terwijl de aansprakelijkheid is beperkt tot 5 maal het nominale bedrag der aandeelen.

Om de nieuwe zaak te kunnen beginnen, moest zij van 5½ à 6 milj. kg. melk per jaar verzekerd zijn.

Na eindeloze pogingen en door tot het uiterste vol te houden, door allen laster en alle tegenwerking te trotseeren, is de commissie er ten slotte in geslaagd de nieuwe vereeniging „De Ommelanden" te constitueeren en aan haar de fabrieken van „Stad en Lande" tegen taxatie-waarde te verkoopen.

Maar de oppositie in „Stad en Lande" gaf zich daardoor niet gewonnen. De reorganisatiecommissie had voorgesteld een liquidatiecommissie te benoemen voor de overdracht der vaste goederen aan „De Ommelanden" en tevens voor de verdere liquidatie der vereeniging; doch van dit laatste was de oppositie niet gediend, daar zij vreesde, dat dan de schuldvraag op den achtergrond zou komen.

Een besluit tot ontbinding der vereeniging moest krachtens de statuten met $\frac{2}{3}$ van de stemmen van alle leden worden genomen; wijziging dezer clause kon slechts met $\frac{3}{4}$ deel van de uitgebrachte stemmen geschieden. De oppositie is daardoor in staat gebleken een minnelijke liquidatie te voorkomen. Door haar toedoen is „Stad en Lande" ten slotte failliet verklaard.

Welke gevolgen dit voor de leden zal hebben, moet nog worden afgewacht. Te vreezen staat, dat velen hun aandeel in de schuld niet in eens zullen kunnen betalen, en de vraag rijst, hoe „De Ommelanden" zich dan zal weten staande te houden.

Deze vereeniging telde op 30 April 1924 172 leden met 350 aandeelen. Op het eind van het boekjaar zal hoogstwaarschijnlijk blijken, dat verschillende leden op grond van de geleverde melk meer aandeelen moeten nemen; mogelijk stijgt dit dan tot 400 à 450. Daar de aansprakelijkheid der leden beperkt is tot f 500 per aandeel, is de maximale credietwaardigheid (voor zooverre deze berust op de aansprakelijkheid der leden) *f 200.000 à f 225.000.* -

Doch haar leden zijn hoofdzakelijk oud-leden van „Stad en Lande". Mocht het bankroet dezer vereeniging eveneens het faillieeren van verschillende oud-leden tot gevolg hebben, dan zal de geringe credietwaardigheid van „De Ommelanden" daardoor nog achteruit gaan.

Hier staat tegenover, dat de organisaties van coöperatieve zuivelfabrieken ongetwijfeld de verleening van crediet aan deze [233] fabriek, welke a.h.w. haar kind is, zoo krachtig mogelijk zullen blijven bevorderen.

Het drama van „Stad en Lande" is echter nog niet ten einde. Wanbeheer van den directeur, crisisverliezen en geheel onvoldoende leiding en toezicht van het bestuur, hebben eerst de ramp doen ontstaan, terwijl onverantwoordelijke drijfverij van een groep opposanten daarna den omvang er van - ondanks alle waarschuwingen - sterk heeft vergroot. Voor den buitenstaander is er in deze zaak maar één lichtpunt, n.l. de buitengewone wijze, waarop de zuivelorganisaties - en 'speciaal de Friesche - de noodlijdende vereeniging hebben gesteund.

Was er onder de leden maar iets meer vertrouwen geweest, dan hadden allen gelegenheid kunnen krijgen hun deel van het verlies in termijnen te betalen.

Tegen een berg van achterdocht, haat, kortzichtigheid en tegenwerking als hier onder de leden aanwezig bleek, was evenwel geen kruid gewassen.

Afzet der producten.

Ten aanzien van den verkoop der zuivelproducten nog enkele opmerkingen.

In de eerste jaren der fabriekmatige boterbereiding werd de boter voornamenlijk verkocht aan Friesche handelaren. Daarnaast hadden de meeste fabrieken een agent in Engeland, wien zij de boter in consignatie toezonden. Op den prijs, dien deze agenten verantwoordden, bestond heel weinig controle. Stuk voor stuk waren de fabrieken te klein om deze voldoende uit te oefenen. Merkwaardig was ook, dat de detailhandel in boter door de fabrieken zelf toen nog zoo weinig te beteekenen had.

In de stad Groningen werd omstreeks 1900 zeer veel met margarine vervalschte boter verkocht. Een campagne met behulp der politie en van den Groninger zuivelbond door den zuivelconsulent ingesteld tegen de boterknoeiërs heeft evenwel tot gevolg gehad, dat de oogen van het publiek zijn opengegaan en dat langzamerhand verscheidene fabrieken een belangrijken afzet hunner verpakte boter hebben verkregen voor den detailhandel in de stad Groningen en in die streken der provincie, waar te [234] weinig vee wordt gehouden, om aan de locale vraag naar boter te voldoen.

Maar met de toeneming der productie moesten andere maatregelen voor den afzet der boter worden genomen.

Vele fabrieken maakten dan ook geregeld gebruik van de botermijn, die de Algemeene Nederlandsche Zuivelbond (F.N.Z.) in Arnhem exploiteerde en zonden daarheen hun boter; of zij exporteerden deze door middel van de van 1908 - 1918 in Arnhem werkende afdeling „rechtstreeksche boterverkoop" van den F. N. Z.

De voorwaarden, waarop deze afdeling de boter exporteerde, waren echter onhoudbaar, toen in 1914 bij het uitbreken van den oorlog bleek, dat de risico's van verzending naar het eene land veel grooter waren, dan van export naar andere staten.

Het principe was n.l., dat iedere fabriek haar eigen risico, uit verzending en verkoop voortspruitende, moest dragen.

In 1915 werd die afdeling daarom zoodanig gereorganiseerd, dat de deelnemende fabrieken zich verplichtten tot het gezamenlijk dragen van eventueele verliezen.

Crisisomstandigheden maakten het wenschelijk in 1918 de afdeling „rechtstreeksche boterverkoop" op te heffen en voor de provincie's Groningen, Drente, Gelderland, Overijssel en Noord-Brabant provinciale verkooporganisatiën te stichten, die te zamen de Nederlandsche Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale (N.C.Z.) te Amsterdam vormden. Groningen kreeg daardoor haar „Coöp. Zuivelverkoopvereniging Groningen", waarvan vrijwel alle fabrieken lid waren.

Dit was, om te kunnen exporteeren, wel noodzakelijk, aangezien ook de ons omringende staten de boter uit ons land *centraal* inkochten.

Na de opheffing der regeeringsbemoeiingen met den zuivel verlangden verscheidene fabrieken echter naar de vroegere zelfstandigheid terug. De N.C.Z. leed door de ingetreden malaise gevoelige verliezen, welke werden verzwaaard, doordat te *Zutfen* een zeer duur koelhuis was gebouwd, waarvan de stichtingskosten in zeer ongunstige verhouding tot de verkoopwaarde stonden. Fabrieken, welke kans zagen haar producten, hetzij door detailhandel, hetzij door afzet aan binnenlandsche handelaren te plaatsen, wenschten niet meer het risico te helpen dragen van andere, die voor een veel grooter deel op export waren aangewezen en traden uit.

[235] De N.C.Z. bleek tegen deze moeilijkheden niet bestand en moest liquideren. Met haar moesten de provinciale verkooporganisaties hetzelfde lot deelen.

Een deel der fabrieken, en voor Groningen behooren de voornaamste daartoe, is georganiseerd gebleven in de *Nationale Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale*, dit is de gereorganiseerde Nederlandsche Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale. De andere verkoopen de boter, óf grootendeels „en detail", óf aan handelaren, wat tegenwoordig veel minder bezwaar oplevert dan vroeger, omdat de concurrentie der export-vereeningen den handelaren dwingt tot betaling van concurrerende prijzen en tot coulante behandeling.

De afzet van kaas geschiedt door iedere fabriek zelfstandig, meestal aan inlandsche handelaren, terwijl de gecondenseerde melk en het melkpoeder bijna geheel naar het buitenland gaan, voor welk doel de fabrieken, welke deze artikelen vervaardigen, gebruik maken van in de export-landen gevestigde agenten.

Betekenis der zuivelindustrie voor het landbouwbedrijf.

De zuivelfabrieken hebben wel haar deel gehad van de tegenspoeden der laatste jaren, maar de zuivelbereiding zal daardoor in deze provincie niet weer worden teruggedrongen tot haar vroegere minderwaardigheid.

De vetweiderij is in de weidebedrijven voor een zeer groot deel vervangen door melkveehouderij. Daarover dienen we ons te verheugen, daar het een rationeële intensivering, dus een vooruitgang beteekent.

In de gemengde bedrijven is het aantal dergenen, die van oordeel zijn, dat eenige rundveehouderij in de laatste jaren voordelig was, niet alleen wegens de directe inkomsten; doch ook voor de instandhouding van het bedrijf (betere kwaliteit stalmest, meer verbouw van witte klaver), stijgende.

Het voorspellen van de toekomst is onmogelijk. Tenslotte zal alles afhangen van de verhouding van de zuivelprijzen tot die der akkerbouwproducten. Doch wijkt deze niet te zeer af van die, welke vóór den oorlog bestond, dan zijn er verschillende aanwijzingen voor een geleidelijke uitbreiding der melkveehouderij en dus der zuivelfabricage.

Groningen bezit een niet onbelangrijke oppervlakte land, dat [236] als bouwland positief minderwaardig is, doch dat, indien op oordeelkundige wijze tot blijvend grasland gemaakt, als zoodanig van behoorlijke kwaliteit zal blijken te zijn.

Geleidelijk aan zullen de eigenaren dier gronden m.i. tot de conclusie komen, dat deze landerijen moeten worden groen gemaakt.

De graanteelt wordt, het is reeds eerder gezegd, in vele gebieden van Groningen in te grooten omvang gedreven. Daar, waar de korenbouw gedeeltelijk door suikerbietenteelt kan worden vervangen, mag ook toeneming der melkveehouderij worden verwacht (zie pag. [198]).

Verscheidene zuivelbedrijven kunnen thans, of zullen dit althans binnen afzienbaren tijd kunnen, met de best ingerichte fabrieken elders concurreeren. Een dergelijke toestand was vóór den oorlog in de streken met gemengd bedrijf onbekend. Hij zal tot gevolg hebben, dat meer zal worden geweid. Zoolang de fabriekmatige zuivelbereiding in Groningen algemeen heeft bestaan, werden de tijden voor de landbouwers geleidelijk beter. Het is onder die omstandigheden zeer goed verklaarbaar, dat men de melkerij, die weinig geld opbracht en veel drukte veroorzaakte, vrijwel geheel staakte, ook omdat men geen goede melkers kon krijgen. Doch als de tijden gelijk blijven, valt te verwachten, dat de concurrentie, zoowel onder de gegadigden voor een landbouwbedrijf als onder de landarbeiders zóó groot zal zijn, dat beide groepen met lage verdiensten tevreden zullen moeten zijn. Gaan de tijden achteruit, dan zal dit in nog sterkere mate het geval wezen. Dan zal men ook weder melkers en melksters kunnen krijgen, vooral als men dit werk wat extra beloont. En dit laatste zal mogelijk zijn, als ook de boer en zoo noodig zijn familieleden mede helpen bij het melken. Want niet alleen zullen zij zelf dan de koeien goed uitmelken, doch ook het personeel zal dit doen.

Het spreekwoord: „de laatste drop is de boterknop” geeft aan, waarom in een bedrijf, waarin de boer zelf mede melkt en toezicht houdt op het personeel, met voordeel melk-

vee wordt gehouden, terwijl degene, die deze belangrijke werkzaamheden aan zijn personeel overlaat, daarbij verre ten achter blijft.

Hoe meer de boeren zelf in hun bedrijf zullen medewerken, hoe gunstiger de kansen voor uitbreiding der zuivelbereiding derhalve zullen zijn.

[237]

HOOFDSTUK V.

De Organisatie der Coöperatieve Fabrieken.

Uit de vorige hoofdstukken is de belangrijke rol, die de coöperatie in de landbouwindustrie speelt, gebleken. Daarom dienen we thans nog nader de grondslagen dezer coöperatieve fabrieken, n.l. haar statuten, te bekijken.

Veel eerbied voor de statuten hebben de leden in den regel niet. Deze zijn voor hen bijzaak. Toch is het van het grootste belang, dat de statuten zoo goed mogelijk in elkander zitten. Zij vormen het fundament der zaak. Daaraan kan dus niet te veel zorg worden besteed en overleg met een *op dit stuk gespecialiseerden* rechtsgeleerde, alvorens de statuten vast te stellen, of wijzigingen daarin aan te brengen, mag, evenals kennisneming van de statuten der zusterfabrieken, als gebiedende eisch gesteld worden.

De meeste besturen der fabrieken zijn daarvan thans langzamerhand wel overtuigd, omdat zij bij zusterorganisatiën hebben gezien, dat, als de zaken minder goed gaan, goede statuten onmisbaar zijn. Iedere fout daarin kan zich dan wreken.

Zoolang de zaken goed gaan, komt het er minder op aan, wat er in de statuten staat. De leden zijn dan tevreden en de credietgevers maken het de vereeniging in den regel niet lastig. Doch in moeilijke tijden verandert de situatie geheel, zooals verschillende coöperaties in de laatste jaren hebben ervaren.

In het algemeen laten de statuten der coöperatieve vereenigingen, ondanks den wettelijk voorgeschreven notarieelen bijstand, veel te wenschen over. Tal van overbodige, duistere, rechtsonzekerheid latende, zelfs met de wet strijdige bepalingen treft men er in aan. Het ligt niet op mijn weg deze alle hier te releveeren, hoewel bij het groote belang, dat de landbouwindustrie heeft bij goed gefundeerde vereenigingen, enkele hoofdzaken niet onbesproken mogen blijven.

Kapitaal.

Ten aanzien van het kapitaal der coöperatieve fabrieken. kunnen we reeds aanstonds een groot verschil opmerken tusschen [238] de aardappelmeel-, carton- en suikerfabrieken eenerzijds en de zuivelfabrieken anderzijds.

De eerste hebben een in aandeelen verdeeld maatschappelijk kapitaal, terwijl de laatste deze aandeelen niet kennen.

In de eerste rubriek nemen vele aardappelmeelfabrieken nog weer een bijzondere positie in, doordat bij de statuten de grootte van het kapitaal *is vastgelegd*.

Het verschil met de N. V., dat volgens Polakⁱ vooral hierin bestaat, dat de coöperatieve vereeniging *niet* heeft een bepaald kapitaal, hetwelk in aandeelen is verdeeld, bestaat dus bij de meeste coöperatieve aardappelmeelfabrieken niet.

ⁱ M. Polak, Handboek voor het Ned. Handels- en Faillissementsrecht, 3e druk, 1e deel, pag. 347.

Ongetwijfeld is dit, zoals reeds op pag. [38] is opgemerkt, een gevolg van een te slaafs navolgen van de statuten van naamloze vennootschappen, bij gebrek aan goede voorbeelden van statuten van coöperatieve vereenigingen en bij gemis aan deskundige voorlichting.

Dit vaste kapitaal heeft meermalen zijn bezwaren gehad, ook al zijn mij geen onaangename gevolgen bekend van het feit, dat niet voldaan werd aan art. 2 der Coöperatiewet, dat als kenmerk eener coöperatie noemt, dat *in-* en uittreding van leden is toegelaten. Bij een groeiende vereeniging moest het aantal aandeele voor uitbreiding vatbaar zijn, daar de leveringsplicht en het leveringsrecht van de leden samenhangen met het aantal aandeele, dat zij bezitten. De statuten der oudste fabrieken moesten dan ook meermalen worden gewijzigd, omdat men het ledental wenschte uit te breiden, waarvoor het maatschappelijk kapitaal moest worden vergroot.¹

[239] Onder de statuten van jongeren datum treft men er aan, die weliswaar een vast aandeelekapitaal hebben, doch waarvan bij de oprichting niet alle aandeele waren geplaatst. Zoo bevatten de statuten van de coöp. aardappelmeelfabriek „Musselkanaal en O." de bepaling, dat door de gezamenlijke deelnemers een maatschappelijk kapitaal van *f* 400.000 bijeengebracht zal worden, verdeeld, in aandeele van *f* 100; „hiervan zijn 3500 aandeele geplaatst; de *onuitgegeven aandeele worden door het bestuur vertegenwoordigd.*"

De invoering eener dergelijke bepaling is een m.i. bedenkelijk lapmiddel. Wat wil het gecursiveerde gedeelte zeggen? Wat verstaat men onder het „vertegenwoordigen" van aandeele? Welke rechten en welke plichten zijn daaraan verbonden? Beter is het daarom de vermelding van de grootte van het kapitaal geheel achterwege te laten en alleen voor te schrijven, dat ieder der oprichters en ieder, die later als lid toetreedt, ten minste één aandeel in het kapitaal der vereeniging moet nemen. De grootte der aandeele kan dan naar omstandigheden worden bepaald en in de statuten worden vastgelegd.

Al valt de vermelding van de grootte van het kapitaal in de statuten dus niet te verdedigen, toch zijn die bepalingen ook *niet geheel* zonder nut geweest. Zij hebben er toe geleid, dat de leden der oudere coöperatieve fabrieken een vrij groot bedrag bijeen hebben gebracht, alvorens de fabrieken te stichten. Bij „de Eersteling" zat zelfs de bedoeling voor de geheele bouw en de inrichting der fabriek uit het gestorte kapitaal te dekken (zie pag. [39]). Pas in de tweede plaats werd op de onbeperkte persoonlijke aansprakelijkheid der leden gesteund.

De credietbehoefte der oudere fabrieken is daardoor aanmerkelijk kleiner dan die van vele vereenigingen van jongeren datum, die bijkans uitsluitend op deze aansprakelijkheid steunen.

¹ Een tegenhanger vormt de N.V. Oldambter Zuivelfabriek en Melkinrichting te Winschoten. Deze als N.V. geconstitueerde vereeniging werkt na 1908 geheel op coöperatieven grondslag. Het kapitaal bedroeg steeds *f* 20.0000. Uitbreidingen werden regelmatig uit door afschrijving gevormde reserves bekostigd, doch om verzekerd te zijn van meer melk wenschte men geregeld meer aandeelhouders, die krachtens de statuten leveringsplicht hebben. Men heeft nu eenige malen de statuten gewijzigd en het nominale bedrag der aandeele verkleind. Houders van oude aandeele kregen het verschil tusschen de nominale waarde der oude en der nieuwe aandeele in contanten uitbetaald. Zoo is door het aandeelekapitaal van 160 aandeele van *f* 125 te brengen op 400 aandeele van *f* 50 uitbreiding van het aantal aandeelhouders mogelijk gemaakt.

Door een bepaalde som als kapitaal in de statuten te vermelden, kwamen de leden er reeds bij den opzet toe, zich een denkbeeld van den omvang der nieuwe onderneming te vormen.

Daarover is bij andere vereenigingen wel eens te licht heen gegleden, wat in de hand gewerkt werd, doordat in de statuten voor het kapitaal geen bepaald bedrag wordt genoemd, terwijl daarenboven de aandeelen vaak klein zijn.

[240] Van het aandeelenkapitaal wordt als regel 4, soms 5% rente vergoed.

Het is van het grootste belang het maatschappelijk kapitaal der vereeniging zoo groot te nemen, als de omstandigheden gedoogen. De financieele positie der coöperatie wordt daardoor zeer versterkt. Dat daardoor de toetreding van leden min of meer wordt bemoeilijkt, moet er niet te spoedig toe leiden, de grootte der aandeelen kleiner te nemen. Bovendien is het bezwaar van groote aandeelen grootendeels te ondervangen, door geleidelijke bijstorting uit de winst, of uit eigen middelen der leden toe te laten.

Het aandeelenkapitaal eener coöperatie draagt economisch een ander karakter, dan dat van een N.V. De aandeelen van een N.V. koopt men als regel, omdat men de toekomstige dividenden als een goede interest beschouwt van het bedrag, dat de aandeelen kosten. De aandeelen der hierbedoelde coöperaties doen een vaste jaarlijksche rente; zij zouden dus eerder als obligatiën kunnen worden beschouwd. Doch ook daarmee bestaan, bezien van het standpunt van den geldschieder, belangrijke punten van verschil.

Het nemen van aandeelen eener coöperatie en het storten daarop geschiedt om de vereeniging werk-kapitaal te bezorgen. Men neemt geen aandeelen als doel, doch als middel, om het eigenlijke doel, de verwerking zijner producten, mogelijk te maken. De leden ontleenen hun rechten in de vereeniging niet aan het bezit van aandeelen, doch aan het lidmaatschap.

Wat hierboven over het kapitaal der aardappelmeelfabrieken is gezegd, geldt ten deele ook voor de cartonfabrieken en voor de coöp. suikerfabriek. Vaste kapitalen komen daarbij echter niet voor.

De verhouding tusschen de waarde der vaste goederen en het aandeelenkapitaal was bij de stichting van de meeste dezer fabrieken bovendien veel ongunstiger, dan bij de eerste aardappelmeelfabrieken (men vergelijkte bijv. het vermelde over „De Toekomst" en „De Dollard" op pag. [114] e.v. en [121]), al treft men ook gunstiger verhouding aan (bijv. „De Vrijheid", zie pag. [129] en „De Halm", zie pag. [135]).

De suikerfabriek heeft, vergeleken met haar zusterinstellingen in het Zuiden van ons land, een groot aandeelenkapitaal; toch is de boekwaarde van de fabriek met machines, inclusief haar [241] belang bij „Frisia", na aftrek van reserveeringen, \pm 5.3 maal zoo groot als het gestorte aandeelenkapitaal.

Bij de coöperatieve **zuivelbedrijven**, met uitzondering van „De Ommelanden" (zie pag. [232]), *ontbreekt het aandeelenkapitaal*.

De statuten der coöp. zuivelfabrieken zijn min of meer getrouwe copieën van de „model-statuten", die de Bond van Zuivelfabrieken in Friesland voor zijn leden heeft samengesteld.

De navolging dezer modellen heeft het groote voordeel, dat deze statuten veel minder haken en oogen vertoonen, dan die der aardappelmeel- en cartonfabrieken. Aanvanke-lijk kwamen mij de Friesche statuten op het punt der kapitaalregeling minder doelmatig

voor. Bij het uitwerken van bepalingen, meer in overeenstemming met de andere fabrieken, waarover hierboven is gehandeld, stuit men echter op eigenaardige, haast onoverkomelijke bezwaren.

Ten aanzien van de geldmiddelen bevatten bijna alle statuten van zuivelfabrieken de bepaling, dat, indien kapitaal benodigd mocht zijn voor den aankoop of de stichting van roerende of onroerende goederen, dit zal worden gevonden door leeningen.

Het bedrijfskapitaal werd vaak gevonden door bij de toetreding van ieder lid per gehouden wordende melkkoe, een bepaald entree te heffen. Dit entree-geld is steeds laag. In vele gevallen wordt het zelfs jaar na jaar op nihil bepaald.

Zoo goed als alles - of zelfs alles - wat men noodig had, werd door de coöp. zuivelfabrieken dus geleend. De toetreding van leden wordt op deze wijze wel zeer gemakkelijk gemaakt. En dit is tot zekere hoogte verdedigbaar. Onder de veehouders bevinden zich vele niet-kapitaalkrachtige menschen, die (vaak op land, dat zij per jaar huren) toch relatief veel vee houden. Wil men de coöperatie ook voor deze leden openstellen, dan zal men de voorwaarden voor toetreding uiterst gemakkelijk moeten maken. Overwegende bezwaren bestaan daartegen niet, zoolang het bedrijf bescheiden van omvang blijft. Anders wordt het echter, zoodra men krijgt grootere bedrijven met duurdere vaste goederen, grootere behoefte aan bedrijfskapitaal en meer risico. Dit wordt geleidelijk zoo, als men naast boter ook kaas gaat maken (welke niet direct na de vervaardiging verhandelbaar is) en in veel sterkere mate, als men melkpoeder of gecondenseerde melk gaat bereiden, voor welk doel dure inrichtingen en veel bedrijfskapitaal noodig zijn.

[242] De vraag komt dan ook van zelf op, of voor dergelijke groote inrichtingen, waartoe b.v. de fabriek te Bedum behoort, de coöperatieve vereeniging wel de aangewezen vereenigingsvorm is.

Toch is een andere en betere vorm moeilijk aan te geven. Men kan zich natuurlijk in den vorm van een N.V. (of eventueel ook coöp. vereeniging) wel een vereeniging denken, waarvan de aandeelen in handen zitten van kapitaalkrachtige leveranciers. Doch praktisch zou dit denkbeeld zeer moeilijk algemeen te verwezenlijken zijn.

Een groote zuivelfabriek en vooral een fabriek, die gecondenseerde melk en/of melkpoeder maakt, moet verzekerd zijn van een zoo regelmatig mogelijken aanvoer van melk. Een zuivelfabriek is een bedrijf, dat het geheele jaar door wordt uitgeoefend, en melk is niet een artikel, dat men op een bepaald moment in groote hoeveelheid kan koopen, zooals dat bijv. met stroo het geval is. Aan het exploiteeren eener zuivelfabriek zonder leveringsplicht der leveranciers is dus heel wat risico verbonden.

In den regel betalen de z.g. speculatieve fabrieken den zelfden prijs als naburige coöperatieve fabrieken, doch dit systeem is slechts voor toepassing vatbaar, zoolang er coöperatieve fabrieken, waarnaar de speculatieve zich kunnen richten, zijn.

Voor het zich verbinden over langen tijd, zonder een vasten maatstaf voor de uitbetalingen, zijn de meeste veehouders - terecht - niet te vinden. De leveranciers der „Lijempf" bijv. zijn dan ook iederen dag vrij van fabriek te veranderen.

Een dergelijke fabriek staat daardoor geregeld bloot aan de kans een gedeelte harer melkleveranciers aan een andere fabriek te verliezen en dan in de onmogelijkheid te komen melk uit de omgeving te betrekken.

Om deze reden heeft de coöperatie met haar leveringsplicht, speciaal in de zuivelindustrie, een aanmerkelijken voorsprong.

Een vereeniging te stichten alleen van veehouders, die voldoende kapitaalkrchtig zijn om in verhouding van hun veestapel het benoodigde stichtingskapitaal te fourneeren en de fabriek van voldoende melk te voorzien, is in het algemeen niet uitvoerbaar en althans voor een economisch bedrijf niet aanbevelenswaardig.

Tusschen de meer kapitaalkrchtigen wonen n.l. minder kapitaalkrchtigen. Door alleen de melk van eerstgenoemden te [243] verwerken, moet deze komen uit een gebied, dat grooter ven oppervlakte is, dan noodig zoude zijn, als men ook de melk der tusschenwonenden mee ophaalde. De aanvoerkosten der melk zouden daardoor onnoodig worden opgevoerd. En deze hooge aanvoerkosten komen dagelijks of, als de melk tweemaal daags wordt opgehaald, zelfs tweemaal per dag terug ! Het is dus van het grootste belang, dat de weg voor de melk van boerderij tot fabriek zoo kort mogelijk is. Dit is slechts mogelijk als geen veehouders van de levering worden uitgesloten.

Enkele speculatieve fabrieken tusschen vele coöperatieve vormen voor de veehouders geen bezwaar; de eerste zullen zich naar de laatste moeten regelen, daar zij anders hun leveranciers verliezen. Doch daar, waar de coöperatie ontbreekt, of achterlijk is, zijn de veehouders - wegens de onverhandelbaarheid van groote hoeveelheden onverwerkte melk - geheel aan de speculatieve fabriek overgeleverd.

Dreigt die toestand in te treden - en dit gevaar zagen velen, toen de N.V. „Lijempf" begon met haar modern ingerichte fabrieken in deze provincie, successievelijk te Doezum, Tolbert, Brilt en Winsum - dan zal wat het zwaarste weegt den doorslag moeten geven en is het verklaarbaar, dat ook beter gesitueerden het risico aanvaardden om met verscheidene financieel zwakkeren te zamen aan een coöperatie deel te nemen, waardoor in elk geval zekerheid wordt verkregen, dat ieder zijn evenredig deel van de opbrengst krijgt. Voor de kapitaalkrchtigen is deze oplossing minder riskant, dan wanneer alleen zij lid of aandeelhouder zouden zijn en de anderen los leverancier. Toetreding, ook van minvermogens, versterkt de vereeniging, doordat de verplicht te leveren hoeveelheid melk er door wordt vergroot.

De omstandigheden hebben dus belet, dat de coöp. zuivelfabrieken bij de oprichting over een aanmerkelijk bedrag aan eigen middelen de beschikking kregen. Een aandeelenkapitaal van eenige beteekenis kon niet worden gevormd; daarom liet men het eenvoudig geheel weg. Wel spreken de statuten der coöperatieve zuivelfabrieken in den regel van „*ledenkapitaal*". Daarmede is echter iets geheel anders dan *aandeelenkapitaal* bedoeld. Ledenkapitaal ontstaat door ten laste van de exploitatierekening den leden een zeker bedrag, evenredig aan de geleverde melk, te goed te [244] schrijven. Men wenscht dit ledenkapitaal niet tot blijvend eigendom der vereeniging te maken; de bedoeling is, dat het een schuld der vereeniging aan de leden wordt, doch de statuten bepalen steeds, dat (deze schuld) gedurende het lidmaatschap niet opvorderbaar is. Wel wordt den leden er jaarlijks rente over uit betaald. Er is dus een belangrijk verschil tusschen aandeelen en ledenkapitaal ⁱ

Sommigen zien in de vorming van ledenkapitaal een reserveering. Door het gereserveerd bedrag in het credit der individueele leden te boeken en het credit-saldo van ieder lid slechts bij het eindigen van het lidmaatschap uit te betalen, zou men, zonder onbillijk te zijn, de vereeniging financieel sterker kunnen maken. Sterke reserveeringen zijn n.l. anders onbillijk tegenover leveranciers, die slechts tijdelijk lid zullen zijn (huurboeren),

ⁱ Of juridisch dit ledenkapitaal inderdaad een schuld aan de individueele leden is, wordt door sommigen betwijfeld. In het faillissement van „Stad en Lande" (zie pag. 232) worden de vorderingen der leden op hun aandeel in het ledenkapitaal door de curators betwist.

omdat wat gereserveerd wordt, aan het exploitatieoverschot wordt, onttrokken. Heeft men een aandeelenkapitaal, dan komen sterke reserves in den koers der aandeelen tot uiting. Bij gemis aan aandeelenkapitaal vervalt deze mogelijkheid.

Ik kan echter in het ledenkapitaal bezwaarlijk een reserve zien. Het ledenkapitaal is een schuld van de zaak aan de individueele leden. Deze schuld is weliswaar niet opvorderbaar, doch dit zijn de stukken eener obligatieleening evenmin en het voordeel van de aanwezigheid van ledenkapitaal boven een obligatieschuld ontgaat mij dan ook, indien de interest, die op beide soorten schuld moet worden betaald, gelijk is. Alleen als bij vereffening van den boedel een omslag over de leden zou moeten worden geheven, is het gemakkelijker, dat men reeds geld van de leden onder zich heeft, dan dat men het moet invorderen.

Vorming van ledenkapitaal werd door velen (hun aantal is, naar ik meen, afnemende) een bruikbare methode geacht om de leden te doen sparen. Dit is het inderdaad. Maar zij heeft haar bezwaren.

In de eerste plaats is het een gedwongen sparing, die, juist doordat zij gedwongen is, moeilijk populair wordt; te meer niet, [245] omdat er op het platte land uitnemende spaargelegenheden verbonden zijn aan de boerenleenbanken.

In de tweede plaats is de administratie van het ledenkapitaal, vooral bij fabrieken met nogal eenige mutatie onder de leden, buitengewoon tijdrovend. Door deze oorzaken is er dan ook slechts aan enkele fabrieken van de vorming van ledenkapitaal iets van betekenis terecht gekomen.

De Friesche coöperatieve zuivelfabrieken verwerkten in 1923 de melk van 126.704 koeien. Te zamen hadden deze fabrieken aan ledenkapitaal *f*2.607.841, of *per koe ruim f*20. Een dergelijke spaarpot beteekent voor de leden uiterst weinig.

Menige fabriek bepaalt dan ook jaar op jaar de door de statuten geëischte bijboeking van ledenkapitaal op nihil.

Een kapitaal op aandeelen heeft, ook al zijn deze klein, bijzondere voordeelen, in die streken waar men weinig wisseling van leden en weinig verandering in de hoeveelheid producten, die ieder lid zal leveren, kan verwachten. Ruimere reserveeringen worden voor de leden aannemelijker - ook voor de pachters - omdat de aanwezigheid van reserves invloed zal uitoefenen op den koers der aandeelen. Bovendien kan men dan den leveringsplicht en de aansprakelijkheid bij liquidatie evenredig stellen aan het aantal aandeelen, dat ieder lid bij het begin van het boekjaar blijkens de boeken der vereeniging heeft.

De administratie over die aandeelen zou bij onze meeste zuivelfabrieken echter zeer tijdrovend worden. Daarvan ben ik pas goed overtuigd geworden, nadat ik uit de administraties van enkele fabrieken heb kunnen zien, hoe groot het aantal leden is, dat het eene jaar een veel grooter (of kleiner) quantum melk levert (dus koeien houdt) dan het jaar te voren. Bovendien treft men onder de veehouders een veel grooter percentage pachters op korten termijn (en daardoor meer mutatie onder de leden) aan dan onder de akkerbouwers.

Men zou ter vereenvoudiging van administratie kunnen bepalen, dat houders van bijv. 1-6 koeien één; houders van 6- 10 koeien twee aandeelen zouden moeten nemen, enz. De telken jare noodige omruiling van aandeelen is dan veel geringer. Doch de aansprakelijkheid koppelende aan de aandeelen, moet in ons voorbeeld iemand, die jaarlijks

3000 kg melk levert, bij een eventueelen omslag over de leden evenveel betalen als iemand, die jaarlijks [246] 15000 kg levert. En van één koersstijging der aandeelen profiteert degene, die 1 koe melkt, evenveel als hij, die 5 koeien heeft.

De vraag: ál of geen aandeelen voor coöperatieve zuivelfabrieken, is derhalve niet in het algemeen te beantwoorden. In Groningen is ze, evenals in Friesland, in negatieven zin opgelost, behalve voor „De Ommelanden”, nadat was gebleken, dat een vereeniging niet onbepaalde aansprakelijkheid der leden na de débácle van „Stad en Lande” niet de minste kans van slagen had (zie pag. [231]).

Leveringsrecht en -plicht.

Ten opzichte van *het leveringsrecht en den leveringsplicht* bevatten alle statuten dwingende voorschriften. Deze loopen vrij sterk uiteen; ongetwijfeld als gevolg van het feit, dat de leveringsplicht de moeilijkst te regelen materie eener coöperatieve productievereeniging vormt. Hier bestaat strijd van belangen tusschen verschillende groepen van leden en meermalen evenzeer tusschen de leden individueel en de gezamenlijke leden (=de vereeniging).

Leveringsplicht der leden is onmisbaar. Het behoorde misschien niet noodzakelijk te zijn dien plicht in de statuten vast te leggen, doch dit is het nu eenmaal wel. De fabriek moet zooveel mogelijk onder alle omstandigheden verzekerd zijn van voldoende grondstoffen.

Daarin hebben de coöperatieve een grooten voorsprong op de particuliere ondernemingen, die de grondstof - als deze althans in voldoende mate aanwezig is, hetgeen menigmaal niet het geval is - moeten laten aankopen, waarmede kosten gemoeid zijn.

De leveringsplicht der leden is meestal evenredig aan het aantal aandeelen, waarvoor ieder lid te boek staat.

Bij de oudere aardappelmeelfabrieken is het bijv. regel, dat voor iedere f 100 in het aandeelenkapitaal 200 hl aardappelen moeten worden geleverd.

Bij de nieuwe fabrieken, waarvan er verscheidene zich bevinden in streken met veel pas ontgonnen grond, dus met weinig „gezeten”boeren, is die verhouding wel ruimer genomen, bijv. per f 100 aandeelenkapitaal 300 of meer hl aardappelen.

De niet-nakoming van den voorgeschreven leveringsplicht wordt [247] bedreigd met boetebepalingen.¹ Men treft deze in soorten aan. Zoo vermelden de statuten van „De Eersteling” van 1899, dat de leden per aandeel van f 500 jaarlijks ten hoogste 1000 hl aardappelen aan de fabriek mogen leveren. Zoolang dit maximum aantal hl niet is geleverd, mogen de leden geen aardappelen verkoopen aan een andere fabriek, op straffe van een boete van f 0,50 voor iederen te weinig geleverden hl.

Een maximale levering per aandeel is natuurlijk gesteld, om te bereiken, dat voor ieder lid ongeveer dezelfde verhouding blijft bestaan tusschen het aantal aandeelen en het aantal hl, dat voor hem wordt vermalen.

Deze bepaling laat evenwel toe, dat de leden een grooter of kleiner deel van hun aardappelen voor *consumtie* of voor *veevoeder* verkoopen,

Men hoort dit vaak verdedigen met de redeneering, dat de fabriek er is om de leden den hoogsten prijs voor hun aardappelen te verzekeren. Kan deze gemaakt worden door een grooter of kleiner deel voor consumptie te verkoopen, welnu, dat men den leden die ge-

¹ Het is van belang te bepalen, dat de boete reeds door niet-levering binnen de daarvoor gestelde termijnen, dus zonder dat daartoe een ingebrekestelling of aanmaning wordt vereischt, verbeurd wordt.

legenheid niet beneme; „de fabriek is er voor de leden en de leden zijn er niet voor de fabriek."

Die redenering kan onder omstandigheden opgaan, doch dit is niet altijd het geval. Vraag naar consumptie-aardappelen is er tot op zekere hoogte altijd. Daarmede kan iedere boer rekening houden bij het nemen van aandeelen. Doch er kan ook extra-vraag zijn. Deze zal meestal ontstaan als de aardappeloogst in West-Europa slecht is. In den regel is in dat geval de oogst in de Veenkoloniën eveneens klein.

Onder die omstandigheden hebben de meeste fabrieken reeds een campagne, die kleiner is dan voor een voordeelige exploitatie wenschelijk is. Gaat nu een deel der leden veel aardappelen voor consumptie verkoopen, dan profiteeren zij daarvan. Doch de *vereeniging* lijdt schade; en die schade wordt voor het grootste deel gedragen door diegenen, die al hun aardappelen aan de fabriek leverden. Daarom is het juister, dat, als er voor consumptieaardappelen - de meerdere onkosten in aanmerking genomen - meer is te maken dan bij verwerking tot meel, *de fabriek* [248] aardappelen voor consumptie verkoopt. De voordeelen komen dan ten goede aan de geheele vereeniging.ⁱ

Een tweede, voor de fabriek nog grooter, bezwaar van bovenvermelde clause in de statuten is, dat de leden niet verplicht zijn een bepaalde oppervlakte met aardappelen te betelen. In het centrum der Veenkoloniën moge een dergelijke verplichting overbodig schijnen, omdat er geen gewas is, dat de aardappelen kan vervangen; zelfs daar echter kan de graan- en vooral de bietenteelt worden uitgebreid ten koste van den aardappelverbouw. En in de randstreken geldt dit in veel sterkere mate.ⁱⁱ

Gaat het een fabriek een paar jaar minder goed, wat haast bij iedere vereeniging wel eens het geval geweest is, dan kan een minderheid aan de geheele vereeniging groote schade berokkenen door minder aardappelen te verbouwen. Daarom verdient de voorkeur een bepaling, die later veelvuldig is opgenomen, en die zonder meer inhoudt, dat op ieder aandeel een bepaald aantal hectoliters aardappelen moet worden geleverd, terwijl voor ieder te weinig geleverd mud een boete (voor de verschillende fabrieken varieerend van 15-50 cent) moet worden betaald, welke boetes ten bate van de reservekas komen.ⁱⁱⁱ

ⁱ Het verkoopen van consumptieaardappelen door de fabriek heeft evenwel nogal administratieve bezwaren. Een betere oplossing is dan ook het verkoopen van aardappelen voor de consumptie te beboeten, indien door te verkoopen een lid minder per aandeel levert, dan het minimum dat daarvoor is bepaald. Deze boete kan minder zwaar zijn dan die, welke den leden in geval van verkoop van aardappelen aan een andere fabriek wordt opgelegd.

ⁱⁱ Zoo is in Zuidelijk Westerkwartier, in verband met de hooge zuivelprijzen en de slechte resultaten der coöp. aardappemeelfabriek „De Drie Provinciën", dit jaar vrij veel bouwland omgezet in groenland, waardoor de moeilijkheid voor genoemde fabriek om voldoende grondstof te verkrijgen nog werd vergroot.

ⁱⁱⁱ Een duidelijk bewijs van de noodzakelijkheid van klare, helder geredigeerde, niet voor tweeërlei uitleg vatbare statuten, verschaffen de bepalingen over de levering van aardappelen, zooals deze voorkwamen in de statuten van „Westerwolde", de fabriek, waar in 1922 de groote debacle plaats vond, waarvan op pag. 85 meer is vermeld.

De bedoeling was, dat op de leden leveringsplicht zou rusten, wat men als volgt had geredigeerd: „Art. 11. De leden hebben het recht en den plicht telken jare voor ieder hun toebehoorend aandeel tijdig vóór den 15den Nov. aan vlot water ten behoeve van de vereeniging te leveren 200 H.L. aardappelen. Vóór of op den 15den April zijn alle leden verplicht schriftelijk tegen ontvangstbewijs of per aangeteekenden brief opgave te doen van 't getal hectaren der door hen te verbouwen aardappelen, terwijl de juistheid van deze opgaven door het bestuur kan worden gecontroleerd door zich de velden te doen aanwijzen. Kan een lid voor een seizoen niet het volle getal H.L., op zijne aandelen leveren, dan heeft hij het recht, liefst vóór den 15den Januari, in elk geval vóór den 15den April aan 't bestuur opdracht te geven deze voor zijn rekening aan te koopen. Blijft een lid in verzuim de opgave van het getal H.A. der door hem verbouwde

[249] Nog beter is m.i. de bepaling, welke voorkomt in de jongste statuten van „De Woudbloem" en zooals we die soortgelijk ook bij sommige cartonfabrieken kennen, n.l. dat de leden op straffe van een bepaalde boete per aandeel bijv. 400 hl *moeten* leveren, doch het recht hebben om dit kwantum tot 500 hl op te voeren.

Deze bepaling is wat soepeler, vooral als men in de statuten de mogelijkheid openlaat, dat het bestuur in bijzondere gevallen dispensatie van leveringsplicht kan verlenen. De leden hebben dan eenige speling, wat vooral in streken, waar nog al eens vraag naar consumptie-aardappelen is, aanbeveling verdient.

Voor de fabriek heeft de bepaling het voordeel, dat door voor de laatste 100 hl een hooger en of eventueel een lageren prijs dan den doorsnee-prijs in uitzicht te stellen, invloed op de grootte der aanvoeren kan worden uitgeoefend, indien dit nuttig wordt geacht.

Hier moge nog de aandacht gevestigd worden op een indirecte werking der boetebepalingen. Iedere fabriek heeft jaarlijks een grooter of kleiner aantal leden, dat het verplichte quantum niet van eigen boerderij kan leveren. Deze aardappelen worden dan bijgekocht, hetzij door die leden zelf, hetzij door de fabriek. Doch het ligt voor de hand, dat als de meelmarkt een prijs van bijv. *f* 1 per hl aardappelen zou toelaten, dergelijke leden nog met voordeel *f* 1.10 kunnen bieden. Dat is dan 10 cent boven de markt. Maar leveren zij niet, dan moeten zij wellicht 5 X 10 cent boete per hl betalen.

Hetzelfde geldt als de fabriek koopt. Ook deze kan *f* 1.10 of *f* 1.20 per hl betalen. Immers zij ontvangt bijv. 50 cent boete per hl, die ze voor leden moet aankopen, zoodat ze tot *f* 1.50 [250] per hl kan gaan, vóórdat haar werkelijke kostprijs tot *f* 1.- per hl is gestegen.

Men gevoelt, dat deze bepaling een zware handicap vormt voor de speculatieve fabrieken, die de aardappelen alleen naar den meelprijs kunnen betalen. En dat zij het verkrijgen van voldoende grondstof voor deze fabrieken in jaren met schrale oogsten zeer bemoeilijkt.

Of het beter is, dat een coöp. fabriek de aardappelen, die de leden te weinig leveren, koopt, dan wel, dat die leden dit zelf doen, is een vraag, waarover niet eenstemmig wordt geoordeeld.

Koopen de leden zelf aan, dan zijn zij practisch beperkt tot hun omgeving. Door onderlinge concurrentie kunnen de aardappelprijzen daar dan wel eens onnatuurlijk worden opgedreven. De fabriek bestrijkt een veel ruimer terrein. Zij kan tegen plaatselijk abnormaal hooge prijzen waken. Voor haar echter kan die bijkoop een vrij sterke vermeerdering der administratie beteekenen.

aardappelen te doen en ook om het verplichte getal H.L. op zijn aandeelen te leveren, dan verbeurt hij een boete van 25 cent voor iedere H.L. te weinig geleverde aardappelen," enz.

Wat gebeurde er nu, toen de leden de donkere wolken zich boven de vereniging zagen samenpakken? Spoedig was ontdekt, dat alleen boete was bedreigd tegen hen, die òn verzuimden opgave van de met aardappelen bebouwde oppervlakte te doen òn tevens niet leverden. Deed men het eerste wel en het tweede niet, dan gold de strafbepaling niet en was de eerste zin van art. 11 een doode letter geworden! In 1921/'21 leverden de leden 370.000 hl; in 1921/'22 minder dan 200.000 hl, terwijl het bestuur niets kon beginnen !

Op bovenstaande typen van voorschriften voor den leveringsplicht aan aardappelmeelfabrieken komen enkele variaties en aanvullingen voor, die we echter zullen laten rusten.

Wat hierboven is medegedeeld aangaande leveringsplicht aan de coöperatieve fabrieken, geldt eveneens voor de als N.V. georganiseerde boeren-aardappelmeelfabrieken. In plaats van leden spreekt men dan van aandeelhouders, die de dubbele functie vervullen van leverancier-producent, evenals bij de coöperatie. Als regel moeten de aandeelhouders voor iedere 200 hl, die zij wenschen te leveren, f 100 aan aandelen nemen.

Ook bij de cartonfabrieken bestaat algemeen leveringsplicht, doch de wijze waarop deze is uitgewerkt, loopt nog al uiteen. De beide fabrieken „De Dollard" en „De Toekomst", waarvan elk lid maar één aandeel heeft, schrijven eenvoudig voor, dat de leden al het stroo - voor zoover niet benoodigd in eigen bedrijf - moeten leveren. Bij de andere fabrieken is een zeker verband gelegd tusschen het aantal aandelen en het stroo, dat mag en dat moet worden geleverd.

Sommige fabrieken, bijv. „De Eendracht" en „Reiderland" bepalen, dat al het verbouwde stroo geleverd moet worden. Wordt per aandeel evenwel boven een bepaalde grens geleverd, dan wordt op het meerdere een prijskorting toegepast.

[251] Ook de bepaling, dat een zekere hoeveelheid stroo per aandeel moet worden geleverd, *indien deze is verbouwd*, komt bij cartonfabrieken voor (bijv. „De Vrijheid", „Ons Belang" en „De Halm"). Deze restrictie heeft bij cartonfabrieken minder bezwaren, dan voor aardappelmeelfabrieken, omdat stroo gemakkelijker uit andere streken kan worden aangevoerd, als er in Groningen een te kort mocht blijken te zijn.

Ook de statuten der coöperatieve suikerfabriek schrijven geen absoluten leveringsplicht voor. Verbouwt een lid geen bieten, of te weinig om 20.000 kg per aandeel te leveren, dan koopt het bestuur de ontbrekende hoeveelheid voor rekening van het betrokken lid aan. Denkbeeldig is het bezwaar nu niet, dat bij betrekkelijk lage suikerprijzen in verhouding tot die der andere akkerbouwproducten de teelt van bieten zoozeer wordt ingekrompen, dat de fabriek tegen een prijs, welke op den suikerprijs is gebaseerd, niet voldoende grondstof kan aankopen en dus noodgedwongen een kleine campagne moet maken met onevenredig hoge exploitatiekosten per 1000 kg grondstof. Daarom achten sommigen voor een coöperatieve suikerfabriek een minimum-leveringsplicht per aandeel - zonder restricties - wenschelijk. De leden der fabriek zijn daardoor dan gedwongen een bepaalde oppervlakte met bieten te verbouwen, of het ontbrekende zelf aan te koopen.

Deze bepaling treft men aan bij de Zuidelijke coöperatieve bietenfabrieken. Daar was dit blijkbaar geen overwegend bezwaar, omdat de bietenteelt er sedert jaren inheemsch was, toen de coöperatieve fabrieken werden opgericht. Wijziging daarin zou niet licht voorvallen. Voor de boeren was het daardoor minder bezwaarlijk een bepaalde verplichte levering te aanvaarden.

Toen de Friesch-Groningsche Coöp. Suikerfabriek werd opgericht, was de bietenteelt in het noorden echter nog niet voldoende ingeburgerd, om een dergelijk cultuurvoorschrift door de landbouwers te doen accepteren.

De zuivelfabrieken, die geen aandeelenkapitaal kennen, bepalen alle, dat de leden verplicht zijn de melk hunner gezonde koeien te leveren, uitgezonderd alleen de hoeveelheid, die zij voor eigen gebruik nodig hebben, terwijl het bestuur meestal kan toestaan, melk voor huishoudelijk gebruik aan derden te leveren.

[252] Merkwaardigerwijze ontbrak tot begin 1924 in alle statuten de strafbedreiging bij niet nakoming van deze verplichting. Geleerd door de ervaring bij „Stad en Lande", is in de statuten van „De Ommelanden" (de vereeniging, welke de zaak der gefailleerde vereeniging voortzet) de regeling der boete bij niet-nakoming van den leveringsplicht thans opgenomen.

Men behoort den leveringsplicht niet eenzijdig te bezien uitsluitend van het standpunt der fabriek om dan vast te stellen wat *voor haar* de beste voorschriften zijn. Een landbouwer, die een bepaalde hoeveelheid aardappelen aan zijn aardappelmeelfabriek moet leveren, die zich voorts verbonden heeft voor een bepaalde hoeveelheid stroo, te leveren aan zijn cartonfabriek, en bovendien voor een minimum hoeveelheid bieten aan zijn suikerfabriek, kan door dat alles zoodanig aan banden zijn gelegd, dat hij heel weinig speling meer overhoudt voor de inrichting van zijn bedrijf.

Dit kan een *bezwaar* zijn, en geeft in elk geval een gevoel van afhankelijkheid. Om deze reden mede schijnt mij het voorschrift van een minimum levering per aandeel, met een niet al te groote korting op wat meer geleverd wordt, een redelijke bepaling.

Het verwerken van grondstof van niet-leden.

Een coöperatieve vereeniging verliest haar karakter niet, indien de statuten haar veroorloven haar werkkring ook tot derden uit te strekken (art. 2 der wet van 1876). Van deze bevoegdheid is door alle fabrieken gebruik gemaakt. Zoo noodig wordt grondstof bijgekocht.

Zoolang dit binnen bescheiden grenzen blijft, is daar weinig tegen te zeggen. Aanvulling van de grondstoffen, totdat een normale campagne kan worden gemaakt, of - bij carton- en zuivelfabrieken - totdat geregeld op volle capaciteit kan worden gewerkt, vermindert de exploitatiekosten per eenheid grondstof, wat aan het geheel ten goede komt.

Deze aankoop kan evenwel bedenkelijke afmetingen aannemen.

Er zijn coöperatieve fabrieken, die $\frac{1}{3}$ á $\frac{2}{3}$ deel harer grondstof op de vrije markt moeten aankopen.

Aan dezen aankoop is risico verbonden; meer dan gewenscht is voor de leden, die met hun heele hebben en houden voor de schulden der vereeniging aansprakelijk zijn. Bovendien is het doel [253] der coöpererende boeren niet om fabrikant te worden, maar om hun producten zoo voordeelig mogelijk te gelde te maken.

Een fabriek, die enkel de producten harer leden verwerkt, kan beter of minder goed werken en beheerd worden; de financieele resultaten kunnen daardoor meer of minder bevredigend zijn, doch, afgezien van grof wanbeheer en fraude, is het werken met *verlies* vrijwel uitgesloten.

Dit is practisch alleen bestaanbaar, als een deel der grondstof moet worden aangekocht. De daarvoor betaalde som kan dan zoo groot zijn, dat de opbrengst van alle producten niet voldoende is, om de exploitatiekosten en de som voor den bijkoop benodigd, te dekken. Dan kunnen groote moeilijkheden ontstaan.

De fabrieken, die in moeilijkheden zijn geraakt, hebben dat dan ook hoofdzakelijk toe te schrijven, óf aan behaalde „stroppen" met aangekochte grondstoffen, óf aan de onmogelijkheid om een voordeelige campagne te maken, doordat de fabriek te groot en dus ook te duur was voor de beschikbare grondstof.

Nu ligt het voor de hand, dat men bij het stichten eener fabriek deze meestal niet zoodanig kan bouwen, dat de leden van den beginne af voldoende grondstof kunnen leveren. Niemand koopt voor een kind kleeven, die reeds aanstonds passen. Een nieuwe fabriek moet eenigszins gebaseerd zijn op den groei van de vereeniging; vooral als deze wordt gevestigd in streken, waar de ontginning van dalgronden en heidevelden nog uitbreiding van, het cultuurland belooft te brengen, of als deze een product zal verwerken, waarvan met waarschijnlijkheid in de naaste toekomst grootere productie mag worden verwacht, zooals bij de stichting van verschillende zuivelfabrieken en ook bij de oprichting der suikerfabriek het geval was.

In welke mate een fabriek op den groei der vereeniging mag zijn gebaseerd, is in het algemeen niet te zeggen. Zorgvuldig zal dit in ieder afzonderlijk geval overwogen moeten worden en wijs beleid der bestuurderen moet in deze aangelegenheid der vereeniging worden toegewenscht.

Het risico, verbonden aan het lidmaatschap van coöperatieve fabrieken, is m.i. voor Groningen te rangschikken onder het normale boerenbedrijfs-*risico*. Doch indien het betreft het lidmaatschap eener fabriek, die, ook na de kinderjaren te hebben doorgemaakt, in normale tijden steeds een aanmerkelijk deel der grondstof moet bijkopen, dan wordt door de leden in gemeenschap [254] feitelijk naast het boerenbedrijf een ander bedrijf uitgeoefend, n.l. dat van speculatief fabrikant voor de verwerking van *aardappelen, stroo, melk, of bieten van anderen*.

Dit behoort niet tot de taak van de landbouwers. Zij doen beter zulks aan anderen over te laten, of, als men daarvoor gevoelt, voor dit doel een afzonderlijke onderneming te stichten in den vorm eener N.V. Voor een coöperatieve vereeniging niet onbeperkte aansprakelijkheid der leden passen geregelde bijkopen op grootere schaal niet. Dit zullen de meeste coöperatoren wel onderschrijven, maar zij zullen er zich op beroepen, dat niemand vermag de toekomstige ontwikkeling eener onderneming met zekerheid te voorspellen. Men kan op dit stuk meer of minder optimistisch zijn. Voorzichtigheid is in elk geval geboden en overigens moge ik verwijzen naar het wijze beleid, den bestuurderen door mij toegewenscht.

In de kringen van bestuurders en directeuren van coöperaties denkt men over den bijkoop meestal luchtiger dan de gewone leden doen. Daarvoor zijn redenen. Als de fabriek goed werkt, zal er gemiddeld op de bijgekochte grondstof verdiend worden, anders zou een particuliere fabriek onbestaanbaar zijn. Slechts in enkele gevallen is echter voor buitenstaanders precies na te gaan hoeveel die winst gemiddeld bedraagt. Dit is b.v. het geval met de stroo-aankopen van „De Toekomst" (zie pag. [118]) en in de laatste jaren met de koopbieten der Fr. Groningsche Beetwortelsuikerfabriek (zie pag. [200] en [201]).

De bestuurders en directeuren weten uiteraard, ook al is de administratie daarop niet speciaal ingericht, toch wel ongeveer hoeveel winst met de bijgekochte producten gemiddeld is gemaakt.

De mededeelingen over winst op bijgekochte producten moeten echter in verschillende gevallen kritisch worden beoordeeld, omdat er een persoonlijk element bij in het spel

komt. Het drijven van eenigen handel heeft voor vele directeuren een groote aantrekkelijkheid. Het verlevendigt de gewone werkzaamheden en is, als men eenig succes heeft, een middel om tot hoogere uitkeeringen - een doel dat meermalen te sterk wordt nagejaagd - te kunnen komen. De leden zullen daarom bij het oordeelen over de vraag, in hoeverre er naar moet worden gestreefd den bijkoop overbodig maken, de persoonlijke eigenschappen [255] van bestuur en directeur, en de richting, waarin hun aspiraties gaan, mede in aanmerking moeten nemen.

Het is alleszins verklaarbaar, dat bij de oprichting eener coöperatieve vereeniging, velen, die van het nut en de noodzakelijkheid overtuigd zijn, toch eerst de kat eens uit den boom willen kijken. In de eerste plaats zal men willen weten, waaruit het gezelschap zal bestaan. Komen daaronder veel financieel zwakkeren voor, dan zal het voor een beter gesitueerde bezwaarlijk kunnen zijn, om toe te treden. Want ingeval eener déconfiture moeten de solvabelen ook voor de niet-solvabelen betalen.

Bij de fabrieken waarmede wij ons bezighouden was als regel, zoodra de plannen tot oprichting vastere vorm hadden gekregen, onder de eerste deelnemers een voldoende aantal betrekkelijk kapitaalkrachtige personen, zoodat genoemd bezwaar weinig werd gevoeld.

Daarnaast is echter van beteekenis, over hoeveel grondstof de nieuwe fabriek zal kunnen beschikken, omdat daardoor in hoofdzaak de noodzakelijke bijkoop zal worden bepaald. In verband hiermede is het gebruikelijk den leden gelegenheid te geven eerst als voorloopig lid toe te treden, onder voorwaarde, dat het voorloopige lidmaatschap in een definitief zal worden omgezet, zoodra een zeker ledental met een minimum aantal aandeelen (dus grondstof) zich voorloopig heeft verbonden. Is het minimum bereikt, dan dient onmiddellijk voor teekening van het ledenregister te worden gezorgd.

Reeds de eerste coöperatieve fabriek heeft ondervonden, hoe noodzakelijk dit is (zie pag 39).

In- en uittreding van leden.

We zijn reeds overgegaan tot het derde belangrijke punt, dat in de statuten degelijk moet worden geregeld, n.l. dat der in- en uittreding van de leden.

De toetreding als lid kan meestal zonder veel formaliteiten geschieden. Het bestuur wordt doorgaans gemachtigd over de toelating te beslissen. Soms wordt geëischt, dat de leden een bepaalde woonplaats hebben. Ook wel, dat zij niet betrokken zijn bij concurrerende ondernemingen.

[256] De uittreding der leden is echter een onderdeel, waaraan niet te veel aandacht kan worden geschonken. De wet eischt (art. 2), dat de in- en uittreding van leden is toegelaten. Onmogelijk kan men dus de uittreding niet maken. Wel is het geoorloofd daaraan bepaalde voorwaarden te verbinden. Dit is dan ook door alle fabrieken geschied en vooral de in de laatste jaren nieuw vastgestelde of gewijzigde statuten hebben op dit stuk vrij draconische voorschriften.

De gewone wijze van uittreding is deze, dat men, nadat het bestuur daarin heeft toegestemd, zijn aandeelen overdraagt aan een of meer landbouwers, die het ledenregister teekenen en dus den leveringsplicht overnemen.

De aandeelen van goede fabrieken werden soms verre boven pari (soms tegen 200-300 %) verkocht, maar er zijn ook andere, die men alleen voor een appel en een ei kwijt kan, of zelfs slechts met bijbetaling van een zekere som. In de laatste jaren met hun coöpera-

tie-vrees en coöperatie-moeheid hebben velen een m.i. sterk overdreven angst gekregen voor de instellingen, die nog weinige jaren geleden als de noodzakelijke steunpilaren van het bedrijf golden.

Onder dergelijke omstandigheden moet het als een paal boven water staan, dat de fabriek verzekerd blijft van twee zaken, n.l. van *grondstoffen* en van *crediet*.

Is de toestand van een vereeniging zoodanig, dat het op een gegeven tijdstip schadelijk zou zijn de zaak voort te zetten, dan besluite men tot liquidatie; doch in geen geval mag aan een minderheid de gelegenheid worden geboden de fabriek, die de meerderheid in stand wenscht te houden, verder in 't moeras te jagen.

De statuten bevatten bijna steeds de bepaling, dat bij een opzegging van het lidmaatschap, welke naar het oordeel van het bestuur of der ledenvergadering om niet-geldige redenen of onder voor de vereeniging niet gewenschte omstandigheden geschiedt, het uittredende lid iedere aanspraak op restitutie, mede-eigendom of uitkeering ten bate der vereeniging verbeurt. De bedoeling dezer bepaling is goed, doch de redactie is onlogisch en spruit voort uit een verkeerd inzicht.

De coöperatieve vereeniging *is rechtspersoon*. Als zij bezittingen, vorderingen, schulden of verliezen heeft, zijn dat *haar* bezittingen, vorderingen, schulden of verliezen en geenszins die der gezamenlijke leden. Niemand heeft, zoolang zij bestaat, uit [257] hoofde van zijn lidmaatschap aanspraak op *haar* kapitaal of *haar* goederen. Bij uittreding kan een lid die aanspraak dus ook niet verliezen.

Bij vele oudere fabrieken volgt op eene bepaling als bovengenoemd: „doch blijft hij of zij desniettemin aansprakelijk voor zijn of haar aandeel in derzelve schulden of verliezen.” Ook deze toevoeging is verwerpelijk. De aansprakelijkheid voor schulden en verliezen geeft, als de statuten dit niet uitdrukkelijk anders bepalen, niet het recht tot heffing van een omslag over de leden, zoolang de vereeniging niet liquideert. Het is duidelijk, dat het de bedoeling der aangehaalde bewoordingen is, dat bij vereffening van den boedel de leden en oud-leden zoo noodig zullen moeten bijpassen. Maar de vraag is, of de bepaling daarvoor voldoende is, of n.l. de rechter in een voorkomend geval de aansprakelijkheid van een behoorlijk als lid uitgeboekt persoon *eenige jaren na de uittreding* nog aanwezig zal achten, alleen op grond van het feit, dat in de statuten der vereeniging, waarvan de persoon in kwestie vroeger lid was, bovenvermelde bepaling voorkomt.

Daarover zijn reeds jaren lang procedures loopende, die verband houden met de liquidatie der Drentsch Overijsselsche Cartonfabriek te Coevorden (zie pag. [148]). De rechtbank te Zwolle heeft, zooals reeds is vermeld, den eisch der coöperatie in liquidatie ontzegd. De kans schijnt groot, dat ook het Hof een dergelijke bepaling - waarbij iemand zich a.h.w. voor zijn leven zou hebben verbonden, ook nadat hij door uittreding alle rechten heeft verloren - als zijnde onzedelijk, voor niet-bindend zal verklaren, en dat zal worden aangenomen, dat de aansprakelijkheid bij een dergelijke redactie van dit punt, niet langer duurt dan den termijn, dien de wet noemt.

Om alle onzekerheid op dit stuk te voorkomen, heeft men in de nieuwe statuten andere voorschriften op de uittreding opgenomen. Dit schijnt ook noodzakelijk. Bij goed nadenken kan geen verstandig mensch toetreden tot een vereeniging, waarbij hij de kans

loopt tot zijn dood bij eventueele liquidatie aansprakelijk te blijven voor haar schulden, dus ook voor die verliezen, welke ettelijke jaren na de uittreding als lid zijn ontstaan. ⁱ

Toch is de geciteerde bepaling zeer algemeen bij onze aardappelmeelfabrieken. Hieruit blijkt, hoe ondoordacht de verplichtingen, [258] neergelegd in de statuten onzer coöperatieve vereenigingen, doorgaans door de leden worden aanvaard.

Beter is reeds de bepaling, dat jaarlijks ten hoogste een zeker percentage (welk percentage dan klein genomen wordt) der leden kan uittreden. Toch kunnen ook hierop gegronde aanmerkingen worden gemaakt. Bij het minste, waardoor de fabriek in opspraak komt, zullen er leden gaan bedanken, omdat bekend is, dat alleen zij, die er het vlugst bij zijn, zullen kunnen uittreden. Deze bepaling werkt dus niet bevorderlijk voor de rust onder de leden en kan bovendien tot gevolg hebben, dat als het wantrouwen, (gemotiveerd of niet) gedurende eenige jaren aanhoudt, de vereeniging door het ledenverlies vrij veel wordt verzwakt.

Daarom is het gewenscht in de statuten vast te leggen, *wat* iemand per aandeel verbeurt, als hij om niet geldige redenen uittreedt. Deze boete kan vrij hoog zijn. Dit is geen bezwaar. Wie haar te hoog vindt, blijve buiten de vereeniging, of neme minder aandelen. Niet ondoelmatig is de bepaling, welke o. a. in de statuten van „Veendam en Omstreken.” is opgenomen, en die hierop neer komt, dat bij opzegging van het lidmaatschap zonder geldige redenen (ter beoordeeling van de ledenvergadering), of onder voor de vereeniging nadeelige omstandigheden, moet worden betaald een evenredig deel van het verschil tusschen het actief en het passief der balans (waarbij de fabrieksgebouwen, enz. op afbraakwaarde worden getaxeerd) en bovendien het aandeel in een eventueel nadeelig saldo der exploitatie-rekening. Ook in de statuten van „Westerwolde” komt thans een dergelijke bepaling voor.

Wordt ieder jaar op de aangegeven wijze naast de gewone balans een liquidatie-balans opgemaakt, dan weet ieder lid ongeveer wat uittreding hem zal kosten.

Heeft de vereeniging de gelden, benoodigd voor terreinen, gebouwen en machines, geheel of grootendeels verkregen uit de opbrengst van obligatie-leeningen, dan kan ook bepaald worden, dat per aandeel moet worden betaald:

- a. het exploitatie-verlies volgens de laatste balans - wat in de praktijk wel hoogst zelden aanwezig zal zijn, indien geen wanbeheer is gepleegd en wanneer de vereeniging niet een abnormaal groot quantum grondstof moet aankopen - en
- b. het nog niet afgeloste bedrag der obligatie-leeningen, gedeeld door het aantal geplaatste aandelen.

[259] De statuten der **zuivelfabrieken** bevatten bijna zonder uitzondering de bepaling, dat het lidmaatschap eindigt:

- a. door overlijden van het lid;
- b. door besluit van de ledenvergadering op schriftelijk met redenen omkleed verzoek van het lid;
- c. door opzegging en
- d. door ontzetting bij besluit der ledenvergadering.

Het verzoek sub b wordt toegestaan, als het lid zijn bedrijf eindigt, of naar een andere streek gaat verhuizen. Eindigt het lidmaatschap op één der wijzen, sub c en d genoemd,

ⁱ Mr. M. Polak. De Wet van 17 Nov. 1876, pag. 99.

dan is het lid verplicht op eerste schriftelijke aanmaning van het bestuur aan de vereeniging te betalen zooveel malen een zeker bedrag (honderd gulden bijv.) als het jaarlijkse gemiddelde bedraagt van het aantal melkkoeien, dat door hem gedurende de laatste 5 jaren van zijn lidmaatschap, of gedurende zijn geheele lidmaatschap, indien dit minder dan 5 jaar duurde, volgens de fabrieksboekhouding werd gemolken.

De leden der coöp. suikerfabriek verbeuren in geval van ontzetting, of van opzegging, anders dan wegens opheffing van het landbouwbedrijf, hun aandeelen (nom. groot f 500, waarop f 200 gestort), welke alsdan onmiddellijk moeten worden volgestort. Bovendien kan het bestuur een boete heffen van ten hoogste het nominaal bedrag der aandeelen van het uittredende lid.

Ook in dit geval weet een uittredend lid, waar hij aan toe is. De kennis van het maximum, dat hem de uittreding uit een coöperatieve vereeniging kan kosten, werkt zooals de praktijk leert, in tijden gedurende welke een fabriek - terecht of ten onrechte - in opspraak is, op de leden kalmeerend.

Men moet het gevaar, dat de fabrieken over de tong gaan, niet te licht opvatten. De meest dwaze praatjes hebben in de laatste jaren over sommige fabrieken geloopt en hadden deze, dank zij de onbepaalde aansprakelijkheid der leden, den leveringsplicht en de moeilijke uittreding van leden, niet zeer stevig gestaan, dan was van die relletjes ongetwijfeld een catastrofe het gevolg geweest, die den boerenstand schatten gelds zoude hebben gekost.

Afschrijving en reserveering.

Een eisch, die aan iedere coöp. vereeniging gesteld moet worden, is, dat er behoorlijk wordt *afgeschreven* en *gereserveerd*. Dit is een van de zwakke punten bij onze coöperatieve fabrieken.

[260] De meeste ter zake kundige personen zijn van oordeel, dat vele coöperatieve fabrieken in de jaren, „dat het er aan zat”, veel te weinig hebben afgeschreven. Het toepassen van extra afschrijvingen en de vorming van extra-reserves is volgens deze deskundigen veel te veel nagelaten.

Voorstellen tot ruime afschrijving moeten uitgaan van het bestuur. Van een ledenvergadering mag men ze niet verwachten. Het doorsnee-lid denkt in de eerste plaats aan zijn oogenblikkelijk belang, i.c. aan den prijs, dien hij dat jaar voor zijn product ontvangt. Voor de vereeniging dient het bestuur te zorgen.

Een groot deel der leden acht een flink reservefonds bovendien van zeer ondergeschikt belang. Dit zou goed zijn voor een N.V., doch voor een coöperatie een soort overbodigheid wezen, omdat deze een practisch onbepaalde reserve bezit in de aansprakelijkheid der leden. „Geld opbergen kan ik tenminste evengoed als de fabriek” is het gewone praatje, dat men hoort.

Als evenwel door onverwachte tegenslagen in een jaar eens een in verhouding tot andere fabrieken zeer lage prijs moet worden uitbetaald voor de geleverde grondstof, klagen diezelfde leden ach en wee en krijgen de bestuursleden doorgaans de schuld.

Het is daarom verkeerd in de statuten te bepalen het maximum, dat jaarlijks zal mogen worden gereserveerd en afgeschreven. Juist het minimum dient te worden vastgelegd. In den regel komt de aanwezigheid van flinke reserves van een fabriek onvoldoende tot uiting in den koers der aandeelen, en daardoor is het verklaarbaar, dat pachters, die na

afloop der huurjaren niet zeker zijn van de voortzetting van hun bedrijf, steeds op hooge uitbetalingen ten koste der reserveering aandringen, doch de bestuursleden dienen steeds en allereerst *de gezonde positie der vereeniging* in het oog te houden.¹

Het praatje, dat men niet alleen wenscht te coöpereren voor zijn kinderen, doch zelf ook wat van de resultaten wil zien, mag op de houding van het bestuur geen invloed hebben. Zoo spoedig mogelijk moet worden getracht, door het volgen van een conservatieve financiële politiek de fabriek voor een bedrag, **[261]** *dat niet grooter is, dan het gestorte aandelenkapitaal op de balans te krijgen.*

En waar men, zooals bij de zuivelfabrieken, geen aandelenkapitaal heeft, zal men de liquidatiewaarde der fabriek als waarde, welke door afschrijving zoo spoedig mogelijk op de balans moet worden bereikt, voor oogen moeten houden.

Hierboven (blz. [252]) is reeds terloops gewezen op een gevaar, dat de coöperatieve fabrieken bedreigt in streken, waar vele „all round” coöperatoren wonen, die hun aardappelen, hun stroo, hun bieten, hun melk en misschien nog hun granen coöperatief laten verwerken of verkoopen. Deze landbouwers hebben zóó vele verplichtingen op zich genomen, dat een ingrijpende wijziging van het bedrijf haast niet mogelijk is, zonder in conflict te komen met de aangeane verplichtingen.

Nu is het toch mogelijk, al zal het ook niet heel waarschijnlijk zijn, dat bijv. in de Veenkoloniën de aardappelteelt eens sterk moet worden ingekrompen en door een andere cultuur vervangen. Vele leden van coöperatieve fabrieken zouden dan niet aan hun verplichtingen tot levering kunnen voldoen, zoodat de leveringsplicht, aangezien dit een algemeen belang zou zijn, zou moeten worden verzacht, met het gevolg, dat de fabriek, óf zou moeten worden verkleind, óf althans een veel kleinere campagne zou krijgen. De gebruikswaarde der fabriek zou dan sterk dalen.

Deze mogelijkheid mag niet uit het oog worden verloren door degenen, die de leer verkondigen, dat een coöperatieve fabriek minder behoeft af te schrijven dan een particuliere. Een particuliere fabriek kan veel gemakkelijker dan een coöperatieve de bakens verzetten, als het getij verloopt.

In de eerste statuten der oudste aardappelmeelfabrieken komt men dikwijls de bepaling tegen, dat er een reservefonds zal worden gevormd tot dekking van eventueele verliezen en ter bestrijding van de kosten van vernieuwing en uitbreiding, welk fonds wordt verkregen door elk jaar 2%, af te zonderen van de netto-opbrengst der verkochte producten.

Ook vindt men wel genoemd, dat voor afschrijving en reserveering 2 cent per verwerkte hl. aardappelen zal worden bestemd. Later is in de meeste statuten vastgelegd, dat er zal worden afgeschreven op de terreinen, fabrieken, machines, enz., en dat er bovendien een reserve-fonds zal zijn. „De Woudbloem” bijv., waar aanvankelijk 2% van de opbrengst voor afschrijving en reserve mocht worden **[262]** bestemd, heeft dit percentage thans op ten hoogste 6% gebracht. Het reservefonds, dat vroeger maximaal f 40.000 mocht bedragen, mag thans tot f 75.000 stijgen.

¹ In de aardappelmeelindustrie heeft men van de pachters weinig last, omdat regel is, dat de eigenaar, indien hij zijn bedrijf gaat verpachten, lid blijft en de pachter op diens aandelen levert. De pachter heeft dan geen stemrecht. Ook deze toestand heeft zijn bezwaren. Wenschelijk is, dat de leden zooveel mogelijk allen boer zijn:

De statuten van 1919 voor „Musselkanaal en Omstreken." bepalen het max. van het reservefonds op f 50.000, te verkrijgen door daar voor 2% der opbrengst van de producten te bestemmen, terwijl, indien mogelijk, jaarlijks tenminste 5 en ten hoogste 7% moet worden afgeschreven. „Veendam en Omstreken." schrijft jaarlijks op de gebouwen ten minsten 3% van de aanschaffingswaarde en op de machines ten minsten 7% van de boekwaarde af, totdat deze activa voor 10 % van de oorspronkelijke waarde op de balans zullen staan.

Veel eenheid is er niet. In het algemeen staan de oude aardappelmeelfabrieken er financieel zeer goed voor. Onder de nieuwe fabrieken zijn er evenwel verscheidene, die nog hoger op de balans staan, dan wenschelijk ware. Ze zijn te royaal, te groot en te duur gebouwd, terwijl in de goede jaren daarop niet voldoende is afgeschreven. Daaronder lijden de bedrijfsuitkomsten thans.

Het duidelijkst blijkt dit uit de bedragen, die jaarlijks door de verschillende aardappelmeelfabrieken voor rente benodigd zijn. Voor de fabriek, die het kleinste bedrag aan rente moest opbrengen, bedroeg deze post in het boekjaar 1922/'23 per 100 kg geproduceerd meel 23.68 cent en voor de fabriek met de grootste credietbehoefte 167.74 cent. *Alleen daardoor kon de eerste fabriek per hl aardappelen 16 ct. meer uitbetalen dan de laatste!*

Het komt mij voor, dat een voorzichtig financieel beleid eischt, dat op de fabriek en op de terreinen, zolang de boekwaarde hoger is dan het gestorte aandeelenkapitaal, 3% per jaar wordt afgeschreven en op de machines en losse goederen 10%. Deze regel dient niet alleen voor aardappelmeel-, doch ook voor carton-, zuivel- en suikerfabrieken te worden gevolgd. In zeer goede jaren kan meer worden afgeschreven. Is de genoemde grens bereikt, dan kan wel met resp. 2 en 7½ % worden volstaan.

Bovendien moet voor eventuele verliezen enz, een reservefonds worden gevormd. Voor de aardappelmeelfabrieken, die zijn aangesloten bij het „Avebe" en welker risico voor dubieuze debiteuren, doordat dit onderling wordt gedragen, sterk is [263] verminderd, behoeft dit fonds niet zeer groot te zijn. Voor een fabriek met een capaciteit van bijv. 400.000 hl per campagne schijnt mij f 50.000 een redelijk bedrag. Ten aanzien van de afschrijvingen en reserveeringen onderscheiden zich de cartonfabrieken zeer gunstig van de aardappelmeelfabrieken. In hoofdstuk II is reeds vermeld, dat alleen „Ons Belang" te Stadskanaal nog voor een te hoog bedrag op de balans staat.

Op de krachtige reserveering door de coöperatieve suikerfabriek is eveneens gewezen, terwijl de zuivelfabriek te Bedum, die onder een te hooge boekwaarde lijdt, gedwongen is ruime afschrijvingen te verrichten. De statuten bepalen n.l., dat op gebouwen en terreinen jaarlijks 3% en op machines 10%, moet worden afgeschreven. Bovendien moeten, krachtens een besluit der ledenvergadering, alle vernieuwingen uit de exploitatie worden bestreden (zie pag. [227]).

De aansprakelijkheid.

Ten aanzien van het punt, door velen het belangrijkste der statuten geacht, n.l. de *aansprakelijkheid* der leden, kan ik kort zijn. Deze is bij 2 na alle fabrieken *onbeperkt* en

wel evenredig aan het aantal aandeelen.ⁱ In vele statuten is de redactie van art. 19 der coöperatiewet gevolgd met vervanging van de woorden :

„indien bij de statuten niet anders is bepaald voor gelijke deelen" door de woorden:
„naar verhouding van elks getal aandeelen".

In sommige statuten treft men nog de bepaling aan, dat bij gerechtelijke of buitengerechtelijke vereffening van den boedel de leden *hoofdelijk* en met onderlinge vrijwaring aansprakelijk zijn voor hetgeen mocht blijken niet verhaald te kunnen worden op de niet-solvabelen.

Waarvoor deze bepaling goed is, is niet geheel duidelijk. Natuurlijk zal bij een eventuele liquidatie deze, als er vele insolvabelen zijn, vlugger kunnen worden afgewikkeld, doch de praktijk leert, dat een dergelijke clause voor het crediet der [264] vereeniging overbodig is en voor de beter gesitueerden kan zij slechts een onnoodige bron van zorg zijn.

Bij de boerenfabrieken, welke als N.V. zijn geconstitueerd, zijn de aandeelhouders meestal ook onbepaald aansprakelijk voor de schulden der N.V. Dit is dan ten behoeve van den geldschietter geregeld door een akte van borgstelling, die door alle leden wordt geteekend en gewoonlijk betiteld wordt met den naam „verbandschrift".

Bij de **zuivelfabrieken**, waar men als regel het aandeelenkapitaal mist, is de gewone clause, dat de leden persoonlijk aansprakelijk zijn voor de verbintenissen der vereeniging met dien verstande, dat ieders aandeel in het te kort wordt berekend naar verhouding van de hoeveelheid melk, door ieder gedurende de laatste 5 boekjaren vóór den begindatum der liquidatie of, bij korter lidmaatschap, gedurende dat lidmaatschap geleverd, terwijl zij ook gezamenlijk voor de betaling van ieders aandeel in den omslag borg blijven. Voor de vaststelling van de hoeveelheid melk, komen alleen de aan het kantoor der vereeniging genoteerde hoeveelheden in aanmerking.

Deze bepaling is minder goed, dan die van de andere fabrieken. De ervaring heeft geleerd, dat in moeilijke tijden vele leden hun melklevering zooveel mogelijk beperken, door afschaffing van melkvee. Deze leden verminderen daardoor hun aansprakelijkheid en dupeeren hun fabriek bovendien. Een betere regeling der aansprakelijkheid is echter bij gemis aan aandeelen, moeilijk te maken.

De praktijk heeft uitgewezen, dat het opnemen van art. 19 der Coöperatiewet in de statuten niet in alle opzichten voldoende is. Het kan wenschelijk zijn om, behalve bij vereffening van den boedel, ook bij het voortbestaan der vereeniging een omslag van de leden te heffen. Is in die mogelijkheid niet voorzien, dan kan dit gemis tot gevolg hebben, dat de zaak jarenlang gebukt gaat onder geleden verliezen, of onder de in de oorlogsjaren buitengewoon hoog geworden stichtingskosten. Dit is niet wenschelijk.

De ervaring in de cartonindustrie opgedaan leert, dat het beter is, onmiddellijk schoon schip te maken, zooals bijv. „De Halm" in 1921 heeft gedaan, dan te probeeren het verlies in een reeks van jaren te delgen. Dit laatste werkt voortdurend [265] deprimeerend

ⁱ Een beperkte aansprakelijkheid hebben:

- a. de Aardappelmeelfabriek „Ter Apel en O." (f 1000 per aandeel van f 100, plus bovendien onbepaald voor dat, wat niet verhaald kan worden wegens insolventie van leden) en
- b. de Zuivelfabriek „De Ommelanden" (f 500 per aandeel van f. 100).

op de leveranciers van grondstof, terwijl het eerste, nadat de heftigste verontwaardiging der leden is bedaard, spoedig als een verstandige maatregel erkend wordt.

In de statuten, die in de laatste jaren worden herzien, wordt dan ook in vele gevallen een bepaling opgenomen, welke het mogelijk maakt, geleden verliezen om te slaan over de leden, ook buiten het geval van vereffening van den boedel.

Het heffen van een omslag over de leden is volkomen te verdedigen, als vast staat, *dat het bedrijf onder normale financieele lasten levensvatbaar zoude zijn.*

Het voorbehoud der gecursiveerde bewoordingen moet echter bepaald gemaakt worden. Het aanwenden van dit middel onder andere omstandigheden is niet te verdedigen, noch tegenover dat deel der leden, dat zich er tegen heeft verklaard, noch tegenover het algemeen. Dit laatste is geenszins gebaat door het kunstmatig in het leven houden van bedrijven, die onder normale verhoudingen zich niet kunnen staande houden.

Men kan lang en breed uitweiden over de al of niet wenschelijkheid om de onbeperkte aansprakelijkheid te wijzigen in een beperkte. Veel zin hebben deze beschouwingen niet. Men kan de bezwaren tegen een onbeperkte aansprakelijkheid breed uitmeten en daardoor wellicht sommige leden van coöperatieve fabrieken slapelooze nachten bezorgen. Aan den anderen kant staat vast, dat, als men een fabriek wil stichten bij een beperkte aansprakelijkheid der leden, deze aansprakelijkheid toch nog zoo groot moet zijn, dat het verschil met onbeperkte aansprakelijkheid practisch niet groot meer is.

Zonder een goed geregelde, verregaande aansprakelijkheid krijgt men geen crediet. Men zou bij gemis daarvan het te storten aandeelenkapitaal zeer hoog moeten opvoeren, zoo hoog, dat in de meeste gevallen het lidmaatschap alleen voor de welgestelden mogelijk zoude zijn. De voordeelen van de coöperatieve verwerking, welke het grootst zijn bij *algemeene* deelname - dus weinig vervoerkosten - zouden dan veelal verdwenen zijn. Ook heeft de onbeperkte aansprakelijkheid der leden meermalen een vereeniging bewaard voor plotselinge opzegging van aan haar verleende credieten, welke ongetwijfeld niet altijd zou zijn uitgebleven, als de geldschieter niet de zekerheid had gehad, dat de onbeperkte aansprakelijkheid der leden hem absoluut tegen verlies beveiligde.

[266] Aanvankelijk wisten de credietinstellingen niet voldoende welk een waarborg in die aansprakelijkheid der leden lag. En bij het aangaan van geldleeningen hebben de leden der eerste fabrieken dan ook tegenover de instelling, die als trustee der obligatiehouders optrad, nog bovendien een verbandschrift moeten teekenen. Doch langzamerhand is het vertrouwen in de soliditeit der coöperatieve vereenigingen met onbeperkte aansprakelijkheid der leden zoo zeer toegenomen, dat een dergelijke vereeniging zeer veel crediet kan verkrijgen en dat haar bankcrediet wordt verleend tegen een debetrente, die bijv. in 't begin van 1924 2% lager was, dan wat aan particulieren en handelsvenootschappen werd berekend.

Tot deze wijziging in de opvattingen der credietinstellingen heeft uiteraard niet weinig bijgedragen het feit, dat de Centrale Raiffeisen-bank begonnen is tegen een zeer matige rente verschillende fabrieken te financieren. Reeds voor een 8-tal coöperatieve fabrieken in Groningen en Drente treedt de Raiffeisen-bank thans als geldschieter op. Dit heeft bij eenige coöperatoren het denkbeeld doen rijpen, om met steun der Centrale Bank een coöperatieve Landbouwbank op te richten in denzelfden trant als reeds in 1912 een Zuivelbank te Leeuwarden tot stand kwam. De vereenigingen, die als lid toe-

traden, zouden onbeperkt aansprakelijk worden voor de verplichtingen der bank, die haar geldmiddelen van de Centrale Raiffeisen-bank zou ontvangen.

De tijden zijn evenwel voor het oprichten van nieuwe coöperaties niet zeer gunstig. Ook zien de andere banken het gevaar van de oprichting dezer nieuwe credietinstelling zeer duidelijk, zoodat zij thans uiterst faciel tegenover de boeren-fabrieken zijn. De behoefte aan deze nieuwe instelling wordt daardoor minder gevoeld, waarvan het gevolg wel zal zijn, dat zij voorloopig achterwege blijft.

Verscheidene fabrieken verschaffen zich crediet door z.g. *leden-deposito's*. De leden, die de uitgekeerde gelden niet aanstonds noodig hebben, laten deze bij de fabriek staan en vullen die zelfs in vele gevallen nog met andere beschikbare middelen aan. De fabriek vergoedt dan dezelfde, of een iets hoogere rente als de deposito-rente der boerenleenbanken bedraagt. Zij krijgt daardoor goedkoop geld. De besturen der fabrieken werken dit zoo veel mogelijk in de hand.

[267] Maar ook deze medaille heeft haar keerzijde. De deposito's zijn direct, of op zeer korten termijn opzegbaar. Komt er, gemotiveerd of niet, eenige zenuwachtigheid onder de leden, dan kan licht een run op de kas der fabriek ontstaan. Wel zijn ook bankcredieten direct, of op korten termijn opeischbaar, doch een bank kan zich veel beter van den werkelijken toestand der fabriek op de hoogte stellen dan een menigte angstig geworden leden. De leden-deposito's eischen bovendien vrij wat administratie en het toezicht daarop is niet altijd even streng en gemakkelijk. Fraude met deze leden-deposito's is dan ook wel voorgekomen (bij „Westerwolde”).

De fabrieken zouden zich het crediet weinig duurder verschaffen, indien zij te zamen de bovenbedoelde Coöp. Groninger Landbouwbank oprichtten. Zij hadden dan niet, naast haar gewone taak, een bankbedrijf in 't klein te exploiteeren. Een minder gunstig gevolg van de groote credietwaardigheid der coöperatieve fabrieken met onbeperkte aansprakelijkheid der leden is geweest, dat aan verschillende vereenigingen te groote credieten zijn verleend. Dit heeft de voorzichtigheid niet in de hand gewerkt en evenmin de soberheid bij nieuw-bouw of vernieuwing, terwijl de noodzakelijkheid om flink te reserveeren en af te schrijven door deze omstandigheid door de bestuurders minder sterk is gevoeld.

De Centrale Raiffeisen-bank heeft dan ook aan verschillende fabrieken, die diep in de schulden zaten en die thans door haar worden gefinancierd, bepaalde verplichtingen ten aanzien van afschrijvingen en reserveering opgelegd; niet alleen met het oog op eigen risico, doch meer nog ter wille van haar klanten zelf.

De groote credietwaardigheid der Groningsche boeren-fabrieken is oorzaak geweest, dat deze van inmenging in de uitoefening van haar bedrijf door de geldschieters vrijwel verschoond zijn gebleven, wat bijv. niet gezegd kan worden van de coöperatieve suikerfabrieken in het Zuiden van ons land, welker statuten slechts een beperkte aansprakelijkheid der leden kennen.

Er moge voor vele soorten coöperaties, welker leden uit weinig kapitaalkrachtige menschen bestaan, veel te zeggen zijn voor een beperkte aansprakelijkheid der leden, zooals o.a. met *veel talent is betoogd door J. Deking Dura in „de Economist”*ⁱ

ⁱ De Economist, 1913. Deel 1, pag. 185.

[268] voor de fabrieken hier bedoeld, schijnen mij de nadeelen daarvan grooter dan de voordeelen.

Bij suikerfabrieken in het Zuiden van ons land kan men constateeren, dat een fabriek met een vrij groote credietbehoefte en beperkte aansprakelijkheid aan de bank, die de fabriek financiert en als trustee der obligatiehouders optreedt, zulke verregaande bevoegdheden moet geven, dat haar zelfstandigheid daaronder lijdt. Uit dit oogpunt moet de voorkeur worden gegeven aan een vereeniging met onbeperkte aansprakelijkheid, waardoor men baas blijft in eigen huis, boven een met een beperkte aansprakelijkheid, welker lot voor een deel is gegeven in handen van een buitenstaander, i. c. een bank.

Een beperkte aansprakelijkheid kan bovendien misleidend werken, omdat *verhooging* der aansprakelijkheid, indien de voor statutenwijziging vereischte meerderheid daartoe besluit door de minderheid niet steeds met een beroep op den rechter kan worden belet, zooals reeds in verscheidene gevallen is komen vast te staan.

Men oordeele anderzijds niet te licht over de verplichtingen, die de leden eener coöperatie op zich nemen. Het onderworpen zijn aan den wil der meerderheid is echter in vele gevallen een veel grooter bezwaar voor het lidmaatschap eener coöperatie dan de onbeperkte aansprakelijkheid bij liquidatie.

Men kan zich levendig voorstellen, dat iemand in geen geval de kans wil loopen, dat bijv. de *leveringsplicht* aanmerkelijk wordt verzwaaard, waardoor mogelijk zijn geheele bedrijf gedesorganiseerd zou kunnen worden, of dat er jaarlijks te weinig wordt gereserveerd en afgeschreven, waardoor de zaak nooit sterk kan worden en het risico des te grooter blijft.

Daarom is het noodzakelijk, dat de inhoud der statuten wèl overwogen wordt, dat zij door een deskundige worden geredigeerd, dat omtrent de cardinale punten geen misverstand mogelijk zij en dat een bepaling wordt opgenomen, waardoor wordt vastgelegd, dat bij wijziging van enkele nauwkeurig omschreven verplichtingen der leden, dezen de gelegenheid wordt gegeven op redelijke, in de statuten aan te geven voorwaarden uit te treden.ⁱ

[269] Als alle leden hun verplichtingen klaar voor oogen houden, kan daarvan het gevolg zijn, dat de leden beter medeleven met hun vereeniging en den inhoud der statuten,

ⁱ Als ten aanzien van wijziging der bepalingen, welke de verplichtingen der leden regelen, in de statuten geen bijzondere voorschriften zijn gegeven, dan geldt ook voor deze wijzigingen, volgens de rechtspraak van den Hoogen Raad, dat zij geoorloofd zijn, als zij beschouwd moeten worden als een *uitvoering te goeder trouw* van de overeenkomst, welke de grondslag is van den band tusschen de leden en de vereeniging, dus dat zij den toets van *redelijkheid* en *billijkheid* kunnen doorstaan, een criterium, dat volgens *Molengraaff*, blijkens zijn aantekening bij het arrest van den Hoogen Raad van 29 Nov. 1923 (W. v. h. Recht No. 11147) boven alle vroeger gegeven oplossingen over de grens der bevoegdheden eener meerderheid in een vereeniging de voorkeur verdient.

Ook Prof. *Mr. H. R. Ribbius* zegt in Ec Stat. Berichten van 18 juni 1924: „Het moet erkend worden, dat een nadere omschrijving van bepaalde wijzigingen, welke niet geoorloofd zouden zijn, uiterst moeilijk is te geven.”

Een dergelijke *algemeen geldende* omschrijving moge uiterst moeilijk of onmogelijk zijn, in ieder *bijzonder* geval kan in de statuten wel een beperking der meerderheidsmacht worden vastgelegd.

het beheer der zaak, het toezicht op het bestuur, het technische en financieele beleid, enz. met meer zorg controleeren, dan thans doorgaans het geval is. De belangstelling voor deze onderwerpen is meestal minimaal, zoolang de zaak goed marcheert. Het tegengestelde treedt in, zoodra iets niet in den haak is.

Het beheer en het toezicht daarop.

Een zaak van het grootste belang is, dat de vereeniging wordt beheerd door bekwame personen. Geheel in overeenstemming met het streven der Coöperatiewet is het, zeide de memorie van toelichting, dat hare vereenigingen beheerd worden door personen, uit de leden gekozen.¹

Van deze keuze hangt ontzaglijk veel af. Bij een coöperatieve vereeniging bekleedt het bestuur een positie, die analoog is met die van den directeur eener N.V. Daarom neme men het bestuur niet te groot. Bekwame mannen, bereid en geschikt om als bestuurder op te treden, zijn meestal in zeer beperkt aantal aanwezig. Hoe grootter het bestuur is, hoe minder snel het bovendien kan handelen en hoe sterker de nadeelen van het meerhoofdig gezag aan het licht treden.

Het beheer der aardappelmeelfabrieken is veel meer dan dat der zuivel-, carton- en suikerfabrieken, in den geest van de [270] ontwerpers der coöperatiewet geregeld. Dit kan bij deze industrie ook gemakkelijker, doordat het bedrijf eenvoudiger en veelal minder groot is. Bovendien is het een seizoenbedrijf. De eigenlijke campagne duurt omstreeks 10 weken. Gedurende dien tijd kunnen de bestuursleden zich dus gemakkelijker geheel aan de zaak wijden dan bij een continu-bedrijf.

Bij de aardappelmeelfabrieken oefent als regel het bestuur inderdaad het beheer uit. Vele fabrieken hebben geen directeur; en waar deze aanwezig is, verschilt zijn positie toch aanmerkelijk van die van een directeur eener N. V. Regel bij de coöperatieve aardappelmeelfabrieken is, dat een „boekhouder” de leiding der administratie heeft en een „opzichter” als technisch leider der fabriek fungeert.

De carton-, zuivel- en suikerfabrieken hebben alle één of meer directeuren. De positie van deze functionarissen is bij de eene fabriek veel zelfstandiger dan bij de andere. Veel hangt ook af van de persoonlijkheid der ambtenaren; doch om het even, of men heeft een directeur, of een boekhouder met een opzichter als dagelijksche leiders, hun positie behoort te zijn die van een procuratiehouder. Het bestuur vertegenwoordigt de vereeniging (art. 9); het bestuur legt rekening en verantwoording af op een algemeene vergadering (art. 16).

Waar het bestuur voor den gang van zaken verantwoordelijk is en blijft, is het logisch, dat, indien het een deel van zijn taak moet overdragen aan een ander (den directeur), *het bestuur dezen benoemt*.

Toch behoudt de ledenvergadering zich dit recht veelal voor; iets wat mij niet juist voorkomt, daar de bestuursleden veel beter dan de ledenvergadering kunnen weten welke personen voor de vereeniging het meest gewenscht zijn. Al is de functie van het bestuur eener coöperatieve fabriek dus geenszins beperkt tot het houden van toezicht, toch moet de *dagelijksche* leiding van het bedrijf worden overgelaten aan een of meer ambtenaren.

¹ Mr. M. Polak, De wet van 17 Nov. 1876, S. no. 227 tot regeling der Coöp. Vereenigingen, pag. 73.

Dat daarvoor de juiste personen worden gekozen, is voor de zaak een levensbelang. Veel meer nog dan van de capaciteiten van het bestuur hangt het slagen der onderneming af van de bekwaamheden van den directeur (of eventueel van boekhouder en opzichter).

Aan deze personen moeten daarom zeer hooge eischen worden [271] gesteld en hun salarissen dienen daarmee in overeenstemming te zijn, iets dat tot schade der zaak, niet alle fabrieksbesturen steeds voldoende hebben ingezien.

Een goede maatregel is het een der bestuursleden meer speciaal met het plegen van het geregelde overleg met de hoofdamtbenaren en met het geregelde toezicht te belasten. Dit gedelegeerd bestuurslid kan zich goed in de geheele zaak inwerken en een nauwlettende controle uitoefenen.

Daar een opvallend deel der teleurstellingen met onze coöperatieve industrie is te wijten aan fraude van den directeur, moet de delegatie van een deel der bestuursbevoegdheden aan één daarvoor verantwoordelijk lid van zeer groote beteekenis worden geacht.

De verhouding van dit gedelegeerd lid tot den leidendenden ambtenaar (of deze directeur, boekhouder of beheerder heet, is van minder beteekenis), blijft een aangelegenheid van delicaat aard.

Sommige gedelegeerden gaan zoover, dat zij daadwerkelijk de dagelijksche leiding uitoefenen en een aan hun bemoeiingen evenredige belooning ontvangen. Voor algemeene toepassing schijnt mij dit systeem niet gewenscht, omdat het meestal onmogelijk zal zijn *onder* een dergelijken gedelegeerde een eerste-rangs kracht als directeur te krijgen. Heeft een der leden van het bestuur de vereischte capaciteiten om de dagelijksche leiding op zich te nemen, en is hij daartoe bereid, dan is het beter een zoodanig lid tot directeur te benoemen.

De taak van het gedelegeerd bestuurslid kan dan blijven, wat zij m.i. in het algemeen behoort te zijn, n.l. na te gaan, of de bestuursbesluiten op de juiste wijze ten uitvoer worden gebracht, overleg te plegen omtrent de hoofdzaken der dagelijksche leiding niet den directeur en afdoende controle uit te oefenen op de administratie, vooral van die onderdeelen, die meestal vallen buiten de bemoeiingen van den accountant.ⁱ

Men kan ten aanzien van het beheer der coöp. fabrieken moeilijk algemeene lijnen aangeven. De persoonlijke qualiteiten van bestuursleden en directeuren moeten in verband met den aard van het bedrijf den doorslag geven.

[272] In het algemeen waardeeren de leden veel te weinig de diensten der bestuursleden. Van de hoeveelheid arbeid, die de goede bestuursleden verrichten, van den tijd, dien zij voor de vereeniging disponibel stellen, van de zorg, die hun de vereeniging baart, toonen de leden veelal geen flauw idee te hebben. Meestal wordt het bestuurslidmaatschap beschouwd als een „eerebaantje" en is „ondank" het loon der bestuurders, als de zaak niet vlot loopt.

Waar het voor de landbouwers van het grootste belang is, dat de besten onder hen zich aan de coöperatieve vereenigingen blijven wijden - of zij dit doen „om de eer" of „ter wille van de goede zaak", doet niets ter zake - veroorloof ik mij meer waardeering voor hun bemoeiingen te bepleiten.

ⁱ Ook een goede accountants-contrôle is uiteraard noodzakelijk.

Dit behoeft critiek niet uit te sluiten, mits deze opbouwend zij. Geregelde opbouwende critiek is heel wat heilzamer, dan onverschilligheid in tijden, dat het goed gaat en felle oppositie, zoodra tegenslagen de vereeniging treffen.

De wet eischt, nog wel op straffe van nietigheid der statuten, dat daarin het toezicht op de handelingen van het bestuur wordt geregeld. De regeling van dit toezicht echter laat bij de meeste fabrieken wel wat te wenschen over. In vele gevallen wordt het uitgeoefend door een commissie tot het nazien der rekening, welke commissie één- of tweemaal vóór de jaarlijksche algemeene vergadering bijeen komt.

In andere gevallen is wel een commissie of raad van toezicht ingesteld en zijn ook enkele van haar bevoegdheden verspreid in de statuten opgenomen, doch in 't algemeen is het daarop betrekking hebbende deel der statuten onvoldoende verzorgd.

Waar de leden bij liquidatie volledig aansprakelijk zijn voor de verplichtingen der vereeniging, mag evenmin als aan het bestuur, aan het toezicht daarop, iets ontbreken. De bevoegdheden van ieder dier beide colleges dienen in de statuten nauwkeurig te worden omschreven en goed uit elkaar te worden gehouden, mede om ieders verantwoordelijkheid duidelijk vast te stellen.

Dit is ook noodig om te voorkomen, dat een ijverige, ambitieuse commissie van toezicht haar eigenlijke taak uit het oog verliest en zich gaat bemoeien met wat des bestuurs is!

Terwijl het bestuur klein dient te zijn, is een grootere raad van toezicht geen bezwaar. Deze behoeft niet zoo dikwijls bijeen te komen en door het ledental wat grooter te nemen, kan er [273] een inniger contact met de leden blijven, vooral als deze over een uitgestrekt gebied verspreid wonen.

Bij vereenigingen, die, zooals de coöperatieve suikerfabriek, en de zuivelfabriek te Beldum, omstreeks 2000 leden tellen, is een behoorlijk, rechtstreeksch contact van het bestuur met de leden uitgesloten.

Een college, staande tusschen de algemeene vergadering en het bestuur, is dan wenschelijk, mede omdat een zoo groote ledenvergadering voor de behandeling der meeste zaken volkomen ongeschikt is.

De ledenvergadering.

Geheel in de lijn zou het liggen, dat de ledenvergadering, aan welke *het bestuur* rekening en verantwoording van het gevoerde beheer doet, werd gepresideerd door den voorzitter van den *raad van toezicht*. Een algemeene vergadering van een N.V. wordt immers eveneens door den voorzitter van den raad van commissarissen geleid en niet door den directeur.

Toch geschiedt dat bij geen enkele fabriek. De voorzitter van het bestuur is voorzitter der ledenvergadering.

De wet is op dit stuk ook niet consequent, waar ze in art. 10 de bijeenroeping van een algemeene vergadering aan *het bestuur* opdraagt.

Toch is er zeer veel voor te zeggen, dat de leiding der vergadering niet is opgedragen aan iemand, die tegelijk rekening en verantwoording moet doen. Daarbij moet de voorzitter onpartijdig zijn. Hij moet zich bepalen tot de leiding, zooals, om een paar voorbeelden te noemen, al liggen die ook op geheel ander terrein, de voorzitters dat in de vergadering der Tweede en Eerste Kamer doen, en zooals de Commissaris der Koningin dit in een Statenvergadering doet. Vooral als er meeningsverschillen bestaan tusschen

het bestuur en de vergadering dient de voorzitter van het bestuur, die het gevoerde beheer verdedigt, niet in den gang der discussiën en der stemmingen te kunnen ingrijpen.

De algemeene vergadering is de hoogste macht in de vereeniging. Alle leden zijn belanghebbenden in hun dubbele functie van ondernemer en van leverancier der grondstof. Allen hebben [274] daardoor, veel meer dan aandeelhouders eener N. V., aanleiding om zich met het beheer der zaak te bemoeien. Dit kan een groot voordeel, maar ook een nadeel zijn.

Hiervóór (pag. [42]) is vermeld, hoe in de ledenvergadering van de eerste coöperatieve aardappelmeelfabriek veel te veel zaken werden besproken, waarvan later bleek, dat ze wereldkundig werden en de vereeniging schaadden. Dit is bij meer fabrieken het geval geweest. Als reactie daarop is evenwel in vele gevallen een veel te groote mate van terughoudendheid bij de besturen gevolgd. De juiste middenweg wordt thans lang niet altijd bewandeld.

Vele besturen gaan er van uit de leden zoo *weinig* mogelijk mede te deelen. De agenda's der algemeene vergaderingen bevatten dikwijls zoo weinig mogelijk punten. Toelichting daarop ontbreekt niet zelden geheel. Mondeling wordt in de vergadering ook liefst alleen het strikt noodige medegedeeld. De gewichtigste besluiten moeten soms worden genomen, zonder dat den leden de gelegenheid is gegeven, zich een behoorlijk oordeel daarover te vormen.

Dat gaat veel te ver.

Dat het bestuur geen zaken mededeelt, die concurrenten voordeel kunnen bezorgen, ligt voor de hand. Doch de leden hebben recht te weten wat zonder schade kan worden medegedeeld. De punten op de convocatiebiljetten dienen van een behoorlijke toelichting te worden voorzien. Vóór de jaarvergadering dient een korte balans met winst- en verliesrekening te worden toegezonden, evenals een beknopt jaarverslag, opdat de leden op de hoogte blijven van en inzicht kunnen krijgen in hun gemeenschappelijke zaak. Aldus kan de coöperatie mede opvoedend en ontwikkelend werken.

Zijn er voor sommigen onduidelijkheden, dan kan vóór of tijdens de vergadering om opheldering worden gevraagd. Dat is heel wat beter dan dat de leden, die zonder eenige voorbereiding ter vergadering komen en daar onvolledig worden ingelicht, na afloop in café, spoorlijn of tram aan hun onvoldaanheid over de wijze, waarop zij dom gehouden worden, lucht geven. Vele besturen zullen goed doen dit punt nog eens te overwegen. Het vertrouwen der leden in de vereeniging kan door een handelwijze als boven omschreven slechts worden versterkt, waaruit alleen goeds kan voortkomen. Gelukkig valt in den [275] allerlaatsten tijd op dat stuk reeds merkbare vooruitgang te constateeren.

In afwijking van wat elders bij coöperatieve vereenigingen veelal regel is, houdt het aantal stemmen, dat ieder lid in de leden-vergaderingen der hier beschouwde vereenigingen uitbrengt, verband met het aantal aandeelen, dat hij heeft of, waar deze - zooals bij de zuivelfabrieken - ontbreken, met het aantal koeien, dat ieder lid melkt.

Er is ook alles voor te zeggen aan degenen, die bij den gang der zaken het meest geïnteresseerd zijn, in de ledenvergadering meer invloed te geven dan aan de kleinere deelnemers.

Sommigen vinden dit in strijd met de ideëele motieven, die aan het coöperatieve stelsel ten grondslag liggen. Naar mijn meening ten onrechte.

In de landbouwindustrie is coöperatie een vorm van samenwerking, gekozen om voor de grondstoffen, die de leden leveren, een zoo hoog mogelijken prijs te kunnen maken. Zuiver economische motieven hebben geleid tot het ontstaan der coöperatieve fabrieken. Zuiver zakelijk dienen deze vereenigingen daarom te worden ingericht en beheerd.

Als voorbeeld van de regeling der stembevoegdheid bij een fabriek met een in aandelen verdeeld maatschappelijk kapitaal moge dienen „De Woudbloem”, bij welke fabriek in een ledenvergadering het bezit van 1 -3 aandelen recht geeft op het uitbrengen van 1 stem, dat van 4 t/m. 6 aandelen op 2 stemmen, dat van 7 t/m. 10 aandelen op 3 stemmen, terwijl de bezitters van meer dan 10 aandelen 4 stemmen uitbrengen.

Bij de coöp. zuivelfabriek te Marum heeft ieder lid als zoodanig één stem en voorts voor ieder vol vijftal melkkoeien één stem meer, tot een maximum van vijf stemmen.

=====

=====

=====

=====

=====

=====

=====

=====

=====

=====

Inhoudsopgave Minderhoud

Aduard.....	7	Hellum.....	11
Afschrijving en reserveering.....	44	In- en uittreding van leden.....	41
Appingedam.....	4, 5	J. F. Scholten.....	17
Avebe.....	46	Jb. Boeke.....	4
Baflo.....	21	Leens.....	21
Bedum.....	20, 21, 22, 23, 32, 46, 53	Leeuwarden.....	12, 14, 19, 48
Bellingwolde.....	6	Lijempf.....	14, 17, 18, 19, 22, 25, 32, 33
Bierum.....	8	Loppersum.....	21
Bond van Zuivelfabrieken in de Prov. Gronin- gen.....	11	margarine.....	12, 16, 27
Botercontrole-station Groningen.....	8, 15	Marum.....	11, 18, 55
Brittil.....	14, 17, 33	Middelstum.....	14, 20, 21
De aansprakelijkheid.....	42, 46	Midwolda.....	7
De Dollard.....	31, 38	Musselkanaal en Omstreken.....	30, 46
De Drie Provinciën.....	36	N.C.Z.....	27
De Eendracht.....	38	N.V. Oldambter Zuivelfabriek.....	30
De Halm.....	31, 38, 47	Nieuweschans.....	7
De Ommelanden.....	25, 26, 31, 35, 39, 47	Noordlaren.....	11
De Toekomst.....	31, 38, 40	Onnen.....	11
De Vrijheid.....	31, 38	Ons Belang.....	38, 46
De Wilp.....	11	Raiffeisen-bank.....	48, 49
De Woudbloem.....	37, 45, 55	Reiderland.....	38
Den Hoorn.....	21	Rinkes Borger.....	4, 11
Doezum.....	14, 17, 33	Slochteren.....	11
Drentsch Overijsselsche Cartonfabriek te Coe- vorden.....	42	Stad en Lande.....	13, 23, 24, 25, 26, 33, 35, 39
Eenrum.....	8	Ten Boer.....	7
Ezinge.....	9	Ter Apel en Omstreken.....	47
F.N.Z.....	12, 27	Tolbert.....	14, 17, 33
Finsterwolde.....	6, 7	Uithuizen.....	21
Friesch-Groningsche Coöp. Suikerfabriek.....	38	Usquert.....	21
Frieschen bond.....	15, 18	Veendam en Omstreken.....	43, 46
Friesland.....	3, 11, 12, 15, 17, 18, 22, 31, 35	Westerkwartier.....	7, 17, 36
Garmerwolde.....	21	Westerwolde.....	3, 36, 43, 49
Genootschap van Nijverheid.....	3, 4	Winneweer.....	21
Glimmen.....	11	Winschoten.....	4, 6, 7, 8, 30
Grijpskerk.....	7, 9	Winsum.....	14, 17, 22, 33
handkrachtfabriekjes.....	9	Zuivelconsulent.....	9
		zuivelfabrieken.....	5, 6, 7, 12, 17, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 43, 45, 47, 54